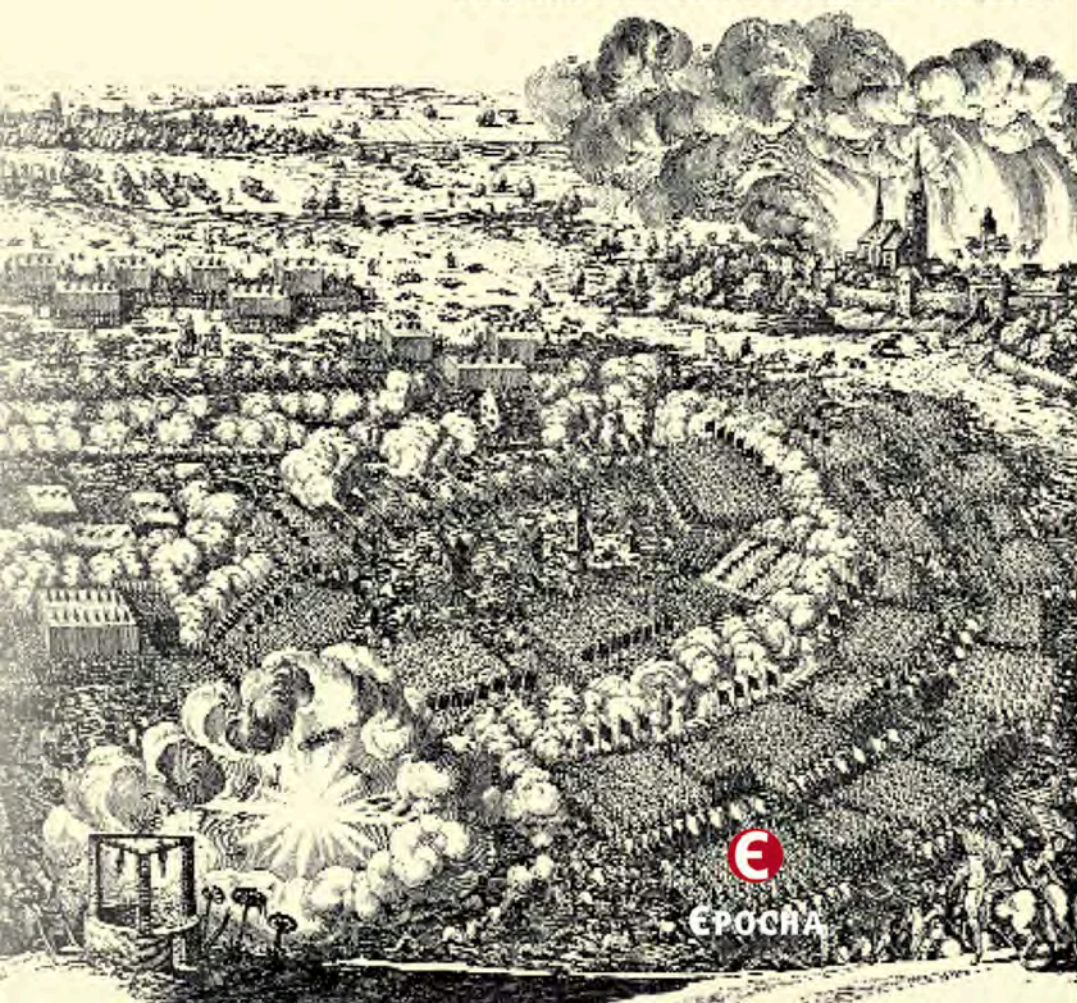

RADEK FUKALA

Sen o odplatě

DRAMATA TŘICETILETÉ VÁLKY

EPOCHA

EDICE

Polozapomenuté
války

POLOZAPOMENUTÉ
VÁLKY

Ediční rada edice Polozapomenuté války

doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc. (Ústav dějin UK a archiv UK)

prof. PhDr. Radek Fukala, Ph.D. (FF UJEP Ústí nad Labem)

doc. PhDr. Jan Halada, CSc. (FSV UK, Institut komunikačních studií
a žurnalistiky)

PhDr. Petr Hofman (Vojenský historický archiv)

prof. PhDr. Martin Kovář, Ph.D. (FF UK, Ústav světových dějin
na FF UK)

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc. (FF UK a Technická univerzita Liberec)

PhDr. Karel Richter, CSc. (předseda Klubu autorů literatury faktu)

prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. (FF UK, Ústav světových dějin)

POLOZAPOMENUTĚ
VÁLKY

EDICE

RADEK FUKALA

Sen o odplatě

DRAMATA
TŘICETILETÉ
VÁLKY

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Copyright © Radek Fukala, 2005, 2016

Cover © Karel Kárász, 2005, 2016

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, 2016

ISBN (pdf) 978-80-7557-297-4

Prolog

Pohnuté, bouřlivé a vyčerpávající vojensko-politické zápolení mezi zneprátenými nábožensko-mocenskými tábory první poloviny 17. století, které zachvátilo na kratší nebo delší dobu téměř všechny evropské země, dostalo záhy od historiků označení třicetiletá válka. Tento pojem měl vyjádřit dlouhodobý obraz konfliktu, který přetrval jednu generaci a změnil tehdejší raně novověkou Evropu. Na dramatické a neuspořádané časy, které současníci označovali spolu s Janem Amosem Komenským za labyrint, můžeme nahlížet jak z tradičního náboženského stanoviska, tak z hlediska vývojových tendencí předchozího období. Můžeme je také interpretovat v politickém, společenském, ekonomickém, kulturním a v neposlední řadě vojenském ohledu. Pro zjednodušení výkladu se nejvíce ujalo rozdělení na česko-falckou, dánskou, švédskou a francouzsko-švédskou fázi války. Jedná se bezesporu o nesmírně zajímavou kapitolu jak evropských, tak českých dějin.

I když České království zdánlivě nepatřilo do centra zájmu evropské veřejnosti, která spíše sledovala tureckou nebo nizozemskou otázku, vyvolal svérázný čin českých protestantských politiků v roce 1618 nakonec všeobecný a krutý konflikt. Pražská defenestrace byla spíš logickým výsledkem mnoha vývojových tendencí a demonstrativní reakcí na habsburský absolutistický, centralistický a rekatolizační kurz. Není sporu o tom, že naplánovaný násilný akt stavovských opozičních kruhů se stal první epizodou vleklé evropské války a že zároveň uvolnil mohutnou lavinu nahromaděných náboženských a vnitropolitických problémů nejen v Čechách, ale také v zahraničí.

Už současníci si uvědomovali, že kořeny českého stavovského povstání tkvěly hluboko v předbělohorském období a za předejru osudového zlomu označili nešťastnou volbu Ferdinanda Štýrského v roce 1617. Klubko bezprostředních problémů se na české vnitropolitické scéně čím dál více zamotávalo, a to od dynastického sporu mezi Rudolfem a Matyášem v letech 1608–1611 až po aféry kolem uzavřených kostelů v Broumově a v Hrobu. Je bezpochyby pravdou, že se

náboženské protivy v Čechách přiosřily díky habsburské protireformační ofenzivě. Různé poplašné zvěsti a provokace vyvolávaly paniku a obavy nejen u politických špiček, ale především u prostého nekatolického obyvatelstva, pobouřeně sledujícího činnost nenáviděných jezuitů. Česká otázka měla kontinuální sepětí s krizovými jevy v říšském prostředí, stejně tak jako s uherskými nepokoji.

Evropské státy a mocenské tábory v předvečer třicetileté války

Od doby, kdy se země Koruny české dostaly do sféry habsburské moci, začaly být s plnou intenzitou konfrontovány v rámci mezinárodních vztahů. Každý protihabsburský odpůrce v monarchii se mohl stát přirozeným spojencem nepřátel do té doby velmi úspěšné panovnické dynastie. I když španělská a rakouská větev Habsburků spolu

soupeřila v severoitalské oblasti a na německém území, spojovaly je jak hegemonistické dynastické zájmy a cíle, tak společný rekatolizační program. Konglomerát jednotlivých ohnisek napětí (např. Nizozemí, Porýní, Valtellina, Kraňsko, Furlansko, Sedmihradsko) měl jednoho společného jmenovatele – boj proti habsburskému hegemonismu a expanzivnímu programu. Vídeň však potřebovala k zahraniční expanzivní politice upevnit svou moc zejména v dědičných zemích a na říšském území. Jen tak mohla participovat na velmocenském programu svých španělských bratranců.

Svatá říše římská národa německého, která se rozkládala ve středoevropském prostoru a byla rozmanitým kaleidoskopem teritoriálních celků, komplikovala během 16. století život habsburských císařů. Rozhodující roli krizových jevů sehrávala reformace, kterou podporovala celá řada říšských knížat a stavů. Protestantští zeměpáni byli nerozlučně spjati s lokálními zápasy a diplomatickými souboji. Po tridentském koncilu došlo k jednomu skutečnému klání, ke kolínským válce v letech 1583–1588, kdy tamní arcibiskup Gebhard Truchsess von Waldburg tajně konvertoval k protestantismu a odmítl opustit úřad. Až vojenská intervence katolických knížat, vedených bavorskými Wittelsbachi, učinila tomu přítrž a bývalého arcibiskupa vyhnala ze země. Kolínský incident se stal důležitým mezníkem nábožensko-mocenského zápasu v Říši. Od tohoto období se katolická strana dostala z defenzívy a začala mobilizovat své síly proti svým protivníkům. I v dějinách diplomacie se jedná o důležitý zlom, protože z iniciativy papežského kabinetu bylo zahájeno pravidelné vysílání nunciů na říšské území, kde měli sondovat poměry a bdít nad prosazením rozhodnutí tridentského koncilu a Svatého stolce.

V Bavorsku, Bamberku, Würzburku a na území duchovenstva byli v následujícím období protestanti postaveni před nelehké rozhodnutí: konverze nebo emigrace. Ofenzivou katolického bloku došlo k oslabení luterské strany, kterou ještě postihlo soupeření se stoupenčí kalvinismu. Konverzi ke kalvínské víře postupně provedly knížecí rody ve Falci (1560), v Nassavsku (1578), Hesensku-Kasselsku (1603) a v Braniborsku (1613). Rivalita uvnitř protestantského tábora v Německu byla velká a odrážela se rovněž na vnitropolitické scéně. Ve hře bylo mnoho a pozice saského kurfiřta jako protestantského vůdce

do čela vojenských aliancí, které vznikly během krize v letech 1606–1609. Nejprve katolická strana, vedená radikálním ambiciózním bavorským knížetem, obsadila vojenskou silou v prosincových dnech roku 1607 převážně protestantský Donauwörth, který byl svobodným říšským městem (Reichsfreistadt). Zde se pak brutálním způsobem prováděla na měšťanech protireformace. Ani říšský sněm, svolaný následujícího roku, křivdu nenapravit. Na to reagovala protestantská část knížat v Ahausenu tím, že 14. května 1608 založila protestantskou Unii, do jejíhož čela se postavil falcký kurfiřt. Odstup od protestantského ozbrojeného spolku si udržoval saský kabinet, ovlivňovaný nesnášenlivým dvorním luterským kazatelem Matyášem Hoë z Hoëneggu. Záhy odpověděly katolické síly na iniciativu falcké diplomacie tím, že konstituovaly v Mnichově 10. července 1609 katolickou Ligu, do níž však nebyl přizván habsburský panovník.

Mezitím zemřel 25. března 1609 bez mužského dědice „na hlavu slabý“ kníže Jan Vilém Jülišsko-Klévský. Jeho smrt zahájila komplikovaný dědický spor o Jülich, Kléve, Berg, Mark a Ravensberk. O tato malá teritoria se rozpoutal boj nejen mezi čtyřmi sestrami zesnulého knížete, ale také mezi nábožensko-politickými stranami. Císař Rudolf II. ještě více celou záležitost zdramatizoval vojenskou okupací, kterou vedl arcikníže Leopold Pasovský. Hrozilo rozpoutání války o nástupnictví po klévské dynastii, na které se chtěly výrazně podílet taky Francie a Španělsko. Příznak vojenského konfliktu byl nakonec zažehnán kompromisní *Xantenskou smlouvou* z roku 1614, která vyřadila saské nároky a dočasně oslabilo habsburské pozice na dolním Rýně. Braniborský kurfiřt Jan Zikmund získal Kléve, Mark a Ravensberk pro hohenzollernský rod, kdežto Wolfgang Vilém Falcko-Neuburský obdržel Jülich a Berg s důležitým městem Düsseldorfem. Nicméně dodejme ještě, že válka o tato západoříšská územní teritoria byla sice v zárodku zlikvidována, ale celý dědický spor byl ukončen až v roce 1672.

Vývoj událostí v Říši byl po roce 1614 zatím nerozhodný, ale válka visela na vlásku. Blížil se konec španělsko-nizozemského míru a habsburská dynastie potřebovala mít pod kontrolou ty německé oblasti, kudy procházela strategická „španělská cesta“ ze severní

Itálie do Nizozemí. Celá střední Evropa byla jako sud s prachem. Odboj českých protestantských stavů tak pražskou defenestrací nečekaně rozsekl gordický uzel. Česká otázka začala hrát jednu z hlavních rolí na mezinárodní mocenské aréně, především v diplomatickém zákulisí.

I. Česká válka

PŘEDEHRA VELKÉ VÁLKY

V květnu roku 1618 panovala v Praze velmi vzrušená atmosféra. Právě tehdy se vyhrotila konfliktní situace mezi habsburskou vládou a českou stavovskou opozicí. Žádná ze zmíněných stran už nehodlala ustupovat a chtěla převzít iniciativu ve vývoji střetnutí, které bylo velmi bedlivě sledováno nejen v ostatních zemích habsburského soustátí, ale také v zahraničí. V hlavním městě království se řinčelo zbraněmi. Opatrní obchodníci zavírali krámy a v ulicích se šířily pověsti o připravovaných popravách významných stavovských činitelů. Dramatická situace dozrávala k násilnostem a k odvetným akcím.

Tajná schůzka v domě Smiřických

Při rekonstrukci událostí, směřující k defenestraci, nelze přehlédnout konspirativní schůzku v paláci Smiřických (později zvaném u Montágů) na Malostranském náměstí. Zde se totiž sešli v úterý 22. května 1618 odpoledne někteří radikální předáci stavovské opozice, aby reagovali na vládní provokace, perzekuce a agresivní akce proti nekatolickým věřícím. Bouřlivá debata se rozvířila okolo některých otázek, které se objevily o den dříve na sjezdu českých protestantských stavů v Karolinu, jenž se sešel proti výslovnému zákazu císaře Matyáše. Panovníkovi nejvyšší úředníci byli obviněni ze svévolného omezování zemských svobod a ze snah o porušování Majestátu. Hlavní útoky směřovaly jak proti nenáviděným španělsko-katolickým exponentům, tak proti nejvyššímu kancléři Zdeňku Popelovi z Lobkovic a sekretáři české kanceláře Pavlovi Michnovi. Za rušitele obecného pokoje byli označeni zejména Jaroslav Bořita z Martinic (podle držení Smečna zvaný Smečanský) a Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka.

V západní věži renesančního paláce Albrechta Jana Smiřického bylo hlučno a navečer se účastníci schůzky usnesli na násilné akci proti místodržícím. Přítomní pochopili, že se jim konečně nabízí příležitost vyprovokovat pasivní většinu české stavovské obce k zápasu s habsburskou vládou. Fyzickou likvidací dvou z desíti místodržících chtěli spiklenci demonstrativně dokázat vídeňskému dvoru, že další tvrdá politická opatření a násilnou rekatolizaci už čeští stavové

rozhodně nehodlají snášet. Jaké byly další motivy naplánovaného násilného aktu? Většina protagonistů dramatu měla nevyřízené osobní účty především se Slavatou a Martinicem. V oficiálním prohlášení však představitelé protestantské stavovské opozice tvrdili, že cílevědomě připravovaná akce byla namířena jen proti těm místodržícím, kteří zneužívali svých úřadů ve svůj prospěch a poškozovali jak samotného císaře, tak české stavy a nekatolické obyvatelstvo.

Rozsudek smrti nad předními panovníkovými rádci a úředníky by znamenal otevřený ozbrojený zápas s vídeňskou vládou, a s tím také hlavní strůjci atentátu kalkulovali. Lze říci, že už cílevědomě připravovali povstání. Bylo rozhodnuto, že na Pražském hradě bude před stavovskou většinou zinscenován s úhlavními nepřáteli krátký soudní proces. Navržena byla i forma potrestání: vyhození rušitelů Majestátu z oken české kanceláře, aby nebyla na místě tak památném prolévána

Palác pánů Smiřických ze Smiřic na Malostranském náměstí

krev. Vše zprvu mělo vytvářet iluzi zákonnosti a loajality vůči císaři. Měly se hledat argumenty k ospravedlnění celého činu, aby konspira-toři povstání neztratili sympatie shromážděných stavů a měli otevře-nou cestu k jednání s habsburským panovníkem.

Akce byla promyšlena do detailů. Hrstka radikálů z paláce Smi-řických si rozdělila úkoly, kdo a jak se druhý den kolektivní demons-trace zúčastní. Bylo ujednáno zřídit po aktu pomsty vládu direktorů a postavit do pole vlastní bojeschopné vojsko. O tom, že vůdcové ra-dikálního křídla českých stavů počítali se zahraniční pomocí, svěd-čí vydání *Apologie* a její schválení již dva dny po defenestraci. Tento obranný spis, v němž stavové zevrubně vysvětlují případy porušování zemských a náboženských svobod a zákonů a zdůvodňují své počíná-ní, byl rozeslán všem potenciálním spojencům a měl ovlivnit mínění evropské veřejnosti. Je zřejmé, že text musel být koncipován a prodis-kutován ještě před tajnou schůzkou v paláci Smiřických a že se předáci stavovské opozice už připravovali na skutečné měření sil s hrozivější ozbrojenou podobou. Tito představitelé protihabsburské politiky jed-noznačně využili provokativního jednání stoupců dvorské katolické strany a postavili pražskou defenestrací konzervativní stavovskou vět-šinu před hotovou věc.

Účastníci protihabsburského spiknutí

Kdo patřil ke skupině nejradikálnějších českých stavů a jaký byl ná-božensko-politický profil účastníků tajné schůzky, kteří byli zasvěceni do plánu násilného aktu proti místodržícím? O tomto jednání v ma-loostranském paláci máme jen neúplné zprávy. Přes veškeré úsilí his-toriků se zatím podařilo identifikovat pouze část protagonistů, kteří plánovali celou akci na Pražském hradě. Hlavní slovo měly dvě frakce. Jednu tvořilo seskupení vojenských důstojníků a druhou zase stou-penci kalvínského směru jednoty bratrské.

Pozornosti historiků hlavně neušel triumvirát, který tvořili přísluš-níci jednoty bratrské. Jednalo se o Václava Budovce z Budova, Václava Viléma z Roupova a Albrechta Jana Smiřického. Tuto bratrskou frakci ještě doplňoval Martin Fruwein z Podolí. Většina z nich znala zápa-doevropské politicko-právní teorie o sesazení nehodného panovníka-tyrana, kterého je třeba zkrotit, v případě nutnosti i s použitím násilí.

Znalci těchto státovědných ran novověkých myšlenek jsou označováni jako monarchomachové. Právě oni patřili k hlavním ideologům českého stavovského povstání.

Jindřich Matyáš hrabě Thurn

K vojenské části spiklenců, kteří se zúčastnili porad v paláci Smiřických, patřili Jindřich Matyáš Thurn, Linhart Colona z Felsu a Oldřich Vchynský z Vchynic. Víme, že posledně jmenovaní vyšší důstojníci vstupovali do protihabsburského odboje především s představami, že si ve stavovských službách upevní společenské postavení a získají pravidelný tučný žold. Vedle hmotného zabezpečení se pouštěli do povstání proto, aby si s některými protivníky španělsko-katolické strany vyřešili své nevyřízené účty. U těchto vojáků převládaly osobní zájmy nad náboženskými ideály a politickými sympatiemi. Na jejich obhajobu však je zapotřebí říci, že v době povstání byli nesmírně aktivní a na válečném kolbišti energicky hájili myšlenku česko-falckého království. Každopádně netvořili žádnou protestantskou opoziční frakci s promyšleným politickým programem.

Cílevědomé politické aspirace měli spíše členové jednoty bratrské, a to především Václav Vilém z Roupova. Byl to on, kdo převzal iniciativu v následujících událostech a dostal se do čela povstalecké vlády. Je zvláštní, že při samotné defenestraci stál spolu s Budovcem v pozadí, i když měl pověst skvělého řečníka. Tento ctižádostivý příslušník panského stavu studoval na italských školách a poté na kalvínské akademii v Altdorfu. Měl mimořádné nadání pro cizí jazyky. Plynně hovořil česky a německy. Uměl psát latinsky. Manželku Fridricha Falckého uvítal francouzsky. Při horlivých debatách stavů mluvil rozvážně a k věci. Po návratu ze zahraničních studií se oženil s Kateřinou Smiřickou, která mu pomohla k bohatství a politické kariéře. Vedle Václava Budovce zaujal přední příčku mezi českými protestantskými stavovskými politiky. I když byl jedním z nejmladších členů direktoria, bylo mu asi čtyřicet let, stal se jeho prezidentem. Jako předák bratrsko-kalvínské-
ho křídla povstaleckého tábora orientoval stavovskou politiku na spojenectví s Nizozemím, s protestantskou Unií a především na falckého kurfiřta Fridricha V. Roupovec stál rovněž v pozadí falcké kandidatury na český trůn. Za to ho král Fridrich jmenoval nejvyšším kancléřem. Není divu, že po ztroskotání povstání emigroval. V zahraničí si však držel odstup od většiny protihabsburských akcí a v roce 1628 mu císař udělil amnestii. Přesto se Václav Vilém z Roupova zúčastnil jak saského vpádu do Čech v roce 1631, tak pozdějších akcí švédských vojsk, kdy byl jmenován krajským hejtmanem obsazeného Litoměřicka. Tam také v roce 1634 zemřel. Podle záznamů Viléma Slavaty byl jeho politický rival v bezvýchodné situaci, neunesl tíhu svědomí a skončil v záchvatu šílenství.

Roupovcovu politickou kariéru skrytě protežoval zkušený bratrský politik Václav Budovec z Budova. Vzhledem k vysokému věku sice už nepatřil k rozhodujícím činitelům povstaleckého vedení, byl ale zasloužilým mužem roku 1609. Býval zván k různým poradám, věděl o přípravách defenestrace a využívalo se jeho dřívějších politických kontaktů. On sám však musel ustupovat do pozadí před ctižádostivějšími a energičtějšími stavovskými politiky. Odvážný protestantský šlechtic udržoval těsné styky s falckým dvorem a především s Kristiánem z Anhaltu, s nímž se osobně znal již z konce vlády Rudolfa II. Tenkrát se Budovec vzepřel konfедераčnímu programu Karla staršího

ze Žerotína, kterého v době českého stavovského povstání naopak vyzýval k obnovení této politické koncepce. I Budovec pochopil, že další cesta je možná jedině vyvoláním protihabsburského hnutí. Čili to, co za bojů o *Majestát* odmítl. Pro své morální vlastnosti, rozsáhlé vzdělání, životní zkušenosti a náboženskou snášenlivost se těšil úctě na všech

Václav Budovec z Budova

stranách, a proto nemohl chybět v odbojné vládě direktorů. V tom také Budovec viděl přiměřené ocenění svých dosavadních zásluh. Císařská strana pokládala za jeho největší provinění diplomatické jednání s tureckými posly, kteří přicestovali do Prahy zjistit, co se v Čechách vlastně děje. Není divu, že pověst osvědčeného protestantského vůdce

přivedla Václava Budovce z Budova až na Staroměstské náměstí, kde byl v roce 1621 popraven.

Dalším ze šlechticů bratrsko-kalvínského křídla, kterému přenechával Budovec iniciativu na politickém kolbišti, byl triadvacetiletý Albrecht Jan Smiřický. S ním měla tato frakce velké plány, protože přicházel v úvahu jako domácí kandidát na český trůn. V rámci vysoké diplomatické hry zprostředkoval Václav Budovec nábožensko-politické zásnuby Smiřického s Emilií Alžbětou, dcerou knížete Filipa Ludvíka Hanavského. Příslušník bohatého českého šlechtického rodu tak měl vstoupit mezi významné evropské protestantské dynastie. Jeho politickou nezkušenost vyvážil rozsáhlý majetek, kterému v Čechách nemohl nikdo konkurovat. Není divu, že se v jeho paláci na Malé Straně konala i tajná schůzka organizátorů defenestrace. Sám Albrecht Jan za povstání investoval značné peníze do stavovského vojska. Vydržoval na své náklady jeden pěší pluk. Velké politické plány s mladým Smiřickým, započaté v předvečer třicetileté války, vzaly za své již koncem roku 1618 jeho náhlou smrtí. Tím byla šance bratrsko-kalvínské skupiny v otázce nástupu domácího kandidáta na český trůn ztracena, a tak se do popředí zájmu stavovských politiků čím dál více dostávala falcká varianta.

Neprávem se přehlíží činnost Martina Fruweina z Podolí, který pocházel ze Slezska a na Starém Městě pražském působil jako advokát. V pražském měšťanském prostředí dosáhl značného jmění a jeho dobrá pověst ho přivedla do služeb Petra Voka z Rožmberka. Uplatnil se na politickém jevišti už v dramatických letech 1609–1611. Tehdy byl defenzorem i členem direktoria. Již před defenestrací zkoncipoval text *Apologie* a s Roupovcem patrně připravoval protihabsburské povstání. Byl zvolen direktorem za městský stav a po nástupu Fridricha Falckého byl jmenován do funkce hofrychtěře královských a věnných měst. Na konci povstání ho český král povýšil do rytířského stavu. Po bělohorské bitvě byl vítěznými žoldněři mučen a záhy uvězněn. Při vyšetřování protihabsburského odboje se choval před císařskou komisí statečně a zbytečně nikoho neudával. Císařská exekuční komise ho odsoudila k smrti, ale před popravou ukončil svůj život tím, že se podle sdělení Karla z Lichtenštejna zabil „ze zoufalství a strachu před trestem“.

Významné postavení mezi organizátory defenestrace měli vysloužilí vojáci. Oldřich Vchynský z Vchynic se dostal do blízkosti radikálů tím, že jako rytmistr pasovského vojska, které přitáhlo v roce 1611 do Čech, přeběhl do stavovského tábora. Bojoval v Thurnově vojsku a v jedné z pražských potyček byl zraněn. Byl jedním z protagonistů defenestrace a záhy opět vstoupil do stavovské armády. V roce 1620 zemřel jako velitel jízdního pluku. Podobně skončil i jeho kolega Linhart Colona z Felsu. Také on působil v habsburských vojenských službách, ale v letech 1609–1611 patřil k velitelům stavovského vojska. V roce 1617 se zapsal do obecného povědomí odvážným vystoupením proti volbě Ferdinanda Štýrského. Participoval na všech akcích radikálního křídla opozice. Během povstání nezasahoval do politického dění a větší pozornost věnoval bitevnímu poli. Osudným se mu stalo střetnutí u Sinzedorfu (13. dubna 1620), kde byl zraněn. Bezprostředně po bitvě Thurnův druh ve válečném řemesle skončil.

Hlavní organizátor násilné akce

K nejdůležitějším a nejpozoruhodnějším postavám celého spiknutí se nesporně řadí Jindřich Matyáš hrabě Thurn. Jaká byla úloha iniciátora „všech piklů v monarchii“ a „hromského Němce, jehož čert do Čech přinesl“? Pohledme podrobněji na životní dráhu muže, který se dal cele do služeb českého stavovského povstání a náležel k úhlavním nepřátelům habsburské dynastie.

Jindřich Matyáš Thurn pocházel ze slavného rodu della Torre v severní Itálii, v Gorici a v Krajině. Mnozí členové rodu vyhledávali kariéru v habsburských dvorských službách. Zde se jedna linie poněmčila a v druhé polovině 16. století si koupila statky v českých zemích a v Korutanech. Jindřich Matyáš se narodil v roce 1567 v rakouském Innsbrucku. Byl synem Barbory Šlikové a Františka z Thurnu a Valsassina, který vlastnil v Čechách panství Lipnici s Německým Brodem. Podle historika Antonína Gindelyho prožil mládí u svého strýce Ambrože v Korutanech. Na rozdíl od bratrů se jeho domácí výchova orientovala na německé luterské prostředí. Jindřich Matyáš se skutečně nikdy nenaučil pořádně českému jazyku, jak to požadovala patriotická část české šlechty. Na druhé straně je zajímavé, že jeho sourozenci splynuli s českým prostředím na Moravě.

Mladík začal svou životní dráhu velmi slibně na známém bratrském gymnáziu v Ivančicích, kde byli jeho spolužáky Karel starší ze Žerotína a Karel z Lichtenštejna, budoucí opavský a krnovský kníže. Jindřich Matyáš neprošel jako ostatní aristokraté univerzitní přípravou. Jeho kavalířská cesta po světě začala teprve v roce 1585, kdy se jako člen císařského poselstva dostal do Cařihradu. Od tureckého dvora se vydal s několika přáteli na nebezpečnou výpravu přes Egejské moře do Egypta, Sýrie a Palestiny. Navštívil známá poutní místa a vykonal další cestu do Persie. Celou trasu by mu mohl závidět leckterý moderní turista, protože mladý kavalír uviděl Jeruzalém, Alexandrii, Káhiru a egyptské pyramidy. Při jeho cestách nebyla nouze o dramatické události. Na rozbořeném Nilu jej postihla mořská nemoc, při koupání v Jordánu se málem utopil. Z neznalosti poměrů se stal obětí místních pirátů a podvodníků. Po zážitcích plných napětí a strachu se o Vánocích 1586 mladý cestovatel šťastně vrátil přes Turecko a Itálii zpět na Moravu, kde spolu se sourozenci z otcova druhého manželství vlastnil statky Vlasatice a Prštice.

Všední dny na Moravě začaly pro našeho hrdinu nepříliš radostně. Po otcově smrti a rozdělení dědictví hrozil Thurnovi bankrot. Rodinný majetek na jižní Moravě byl značně zadlužen. V zoufalé situaci rozprodal mladý hrabě majetek a žil pouze v jednom mlýně na řece Jihlavě. V roce 1591 vyřešil svou finanční krizi sňatkem s Magdalenou Gallovou z Rudolfsecku. Odstěhoval se do Rakous, kde se stal členem tamní stavovské obce. Manželství netrvalo dlouho. Po roce mu žena zemřela a zanechala jediného syna Františka Bernarda, později známého důstojníka protihabsburských koaličních vojsk.

Po vypuknutí války v Uhrách neviděl Thurn jiné možnosti uplatnění, než službu v císařské armádě, v níž dosáhl hodnosti plukovníka jízdy. Na uherském bojišti proti Turkům se účastnil obléhání Ostřihomu a Rábu. Osvědčil se při potlačení povstání hornorakouských sedláků a v boji proti Bočkajovým vzbouřencům. Měl pověst výborného velitele a statečného důstojníka. Během vojenské služby zbohatl dědictvím po příbuzných a zakoupil si v Čechách výnosný statek Veliš, k němuž připojil po smrti matky šlikovské panství Vintířov na Žatecku. Druhým sňatkem se Zuzanou z Tiefenbachu se rázem zařadil k politickým elitám českého stavovského kolbiště.

Klidně mohl žít spokojeně a v blahobytu, ale neklidný Thurn se začal angažovat v tehdejších nábožensko-politických sporech a ve společenském dění. V roce 1607 vystoupil z císařské armády a o několik měsíců později zasáhl na straně českých protestantů proti Rudolfovi II. Opozičními stavy byl určen za velitele českých branných sil. Vystupoval jako mluvčí radikálů, kteří donutili císaře vydat *Majestát na náboženskou svobodu*. V hodnosti generál-lajtnanta Českého království velel stavovské jízdě, která se pokusila v pražských ulicích Malé Strany roku 1611 odrazit nepřátelské pasovské vojsko. V pouličních bojích byl Thurn raněn, ale svou statečností strhl do boje proti přesile ostatní vojáky. Zraněný stavovský velitel byl snad všude tam, kde se něco dělo. Za své zásluhy a statečnost byl novým panovníkem Matyášem odměněn výnosným úřadem karlštejnského purkrabího. Musíme dodat, že Thurn obdivuhodně stoupal na politické scéně monarchie, ale zkušeným politikem rozhodně nebyl.

Při volbě Ferdinanda Štýrského v roce 1617 odmítl veřejně hlasovat ve prospěch Habsburka. Za své zásadní stanovisko byl brzy zbaven úřadu karlštejnského purkrabího a ve Vídni sledovali jeho další kroky velmi nepříznivě. Pro Habsburky se stal Thurn notorickým opozičníkem a nezkrotným arcirebelem. V květnových dnech 1618 to byl právě on, kdo měl největší podíl na známé pražské defenestraci. Na jaře 1619 provedl spolu s Ladislavem Velenem ze Žerotína na Moravě převrat a několikrát obléhal Vídeň. Před císařovou rezidencí se však štěstí k němu obracelo zády. Po neúspěšné bitvě na Bílé hoře se nevzdal a pokusil se pokračovat v odporu proti katolické straně v Uhrách a na Moravě. Za své nepřítomnosti byl odsouzen „ke ztrátě hrdla, cti a statkův, do klatby dán a jméno jeho na šibenici přibito“.

Naštěstí zkompromitovaný hrabě neváhal a včas uprchl ze země. Výrazně se podílel na válečném tažení v roce 1621, kdy na moravské půdě bojoval spolu s Gabrielem Bethlenem a knížetem Janem Jiřím Krnovským. I tentokrát Thurnův plán ztroskotal. Zůstal v Sedmihradsku jako diplomat evropské protestantské aliance, v jejíž prospěch působil osobně na tureckého sultána. Tajně také korespondoval s anglickým korunním princem Karlem. V roce 1625 získala Thurna do svých služeb Benátská republika, pro kterou hrabě po dva roky organizoval pozemní armádu.

Po vypuknutí války v severním Německu český kondotier neváhal a rozloučil se s krásnými Benátkami. Vstoupil do dánsko-norské armády krále Kristiána IV., který jej povýšil do vysoké hodnosti generál-polního maršálka. Až do roku 1628 se Thurn podílel na mnohých podnicích Dánů. Po zhroucení dánské válečné moci ve střední a severní Evropě Thurn nevyčkával a odplul do západního Pruska k synovi, který bojoval ve švédském sboru proti Polákům. Brzy byla jeho radost ze setkání zakalena, protože jeho syn František Bernard, velmi talentovaný voják, zemřel nečekaně při jedné bojové akci nedaleko Elbinku (p. Elbląg). Švédský král Gustav II. Adolf si byl vědom zásluh Thurnovy rodiny a nabídl mu možnost, aby s českými emigranty kolonizoval velké území v Ingrii (Ingermanland; Ižorský újezd; místo, kde byl založen Petrohrad). Zde mohl generál pokojně strávit stáří. Thurn ale tuto zajímavou nabídku odmítl.

Po vyloďení švédských sborů na německém pobřeží věřil Thurn v restituci české věci. Velel u Breitenfeldu dvěma švédským plukům a na podzim 1631 se spolu se saskou armádou dostal do Čech. Jeho pokusy a snahy stavovské emigrace o obnovení předbělohorských poměrů se nezdařily. Stejně dopadly jeho konspirativní akce s Valdštejnem v letech 1631–1633. Ve Slezsku, u Stínavy (p. Ścinawa), byl Thurn jako velitel tamních švédských posádek nucen kapitulovat. Zklamání a neúspěchy s Valdštejnem stárnoucího generála přinutily k žádosti o zproštění z vojenské služby.

Po svém odchodu z armády v březnu 1635 pobýval ve Stockholmu, kde vydal spis na obranu české emigrace. Jeho *Apologie* však nevzbudila větší ohlas. Na konci života se Jindřich Matyáš Thurn odstěhoval do Pernavy (Pjarnu, Pärnu; Estonsko), kde odpočíval v kruhu snachy a vnuků. Po silném nachlazení zemřel 28. ledna 1640 a byl pochován do rodinné hrobky v Revalu (Tallinn). Tak skončil v dalekém Pobaltí život válečníka, emigranta a nejpozoruhodnějšího aktéra českého stavovského povstání, který v našich příbězích sehrává jednu z hlavních rolí.

Defenestrace

Po tomto obšírnějším odbočení o jednom z hlavních protagonistů protihabsburského odboje věnujme pozornost události, která se stala začátkem třicetileté války. I když je průběh radikální akce dobře znám,

a to především na základě posledního podrobného výkladu Josefa Pe-
tráně, bude vhodné připomenout některé skutečnosti.

Dne 23. května 1618 dopoledne se odebralo několik desítek před-
ních českých pánů, rytířů a měšťanů na Pražský hrad. Vzhledem k ne-
klidné atmosféře měli všichni zbraně a doprovázela je rovněž ozbrojená
početná čeládka. Onu středu jim uvítání připravili čtyři místodržící,
kteří po ranním procesí z chrámu sv. Víta do blízkého kostela Všech
svatých přišli do kanceláře. Byli to Adam ze Šternberka, Děpolt Ma-
touš z Lobkovic, Vilém Slavata a Jaroslav z Martinic. Podle dohodnu-
tého sjezdového programu v Karolinu předložili stavové stížnosti na
ostrý politický kurz vídeňské vlády vůči nim. Otázky byly namířeny
především na Martinice a Slavatu. Prostřednictvím Pavla z Říčan chtěli
stavové vědět, kdo radil k nedávno došlým císařovým listům, přede-
evším k „těžkému psaní“.

V kanceláři se ozval křik a nastal lomoz. Nejvyšší purkrabí Štern-
berk se vymlouval na úřední tajemství. Stavové se nespokojili s ne-
určitými slovy a začali obviňovat Martinice a Slavatu z porušování
zemských svobod, míru a obecného dobra. Představitelé opozice
stupňovali svá obvinění, aby popudili nenávist ostatních proti oběma
místodržícím. Vzrušení vzrůstalo. Nejvíce se obořil na nenáviděné
místodržící známý stavovský řečník Jáchym Ondřej Šlik, který byl až
cestou na Hrad dodatečně zpraven o úmyslu spiklenců. Dejme repre-
zentantovi luterského křídla stavovské opozice slovo: „Vy pak, prý,
ničemná jezuitská pacholátka s těmi vašimi pochlebníky, sekretářičky
jste to před sebe vzítí směli, nevědouce již, kterak jináč nás šiditi, ano
i jiné na zlehčení strany naší. I abyste o tom věděli, žeť baby nejsme
a že se vám šiditi nedáme, protože s vámi, osobami v stavu rovnými,
činiti máme a Jeho Milost Císařskou za pána našeho nejmilejšího po-
znáváme a s ním na ten čas dobře spokojeni jsouce, proti Jeho Milosti
nic před sebe brátí nechceme. Dokud staří páni, rozšafní a moudří,
toto království spravovali, dobře ono stálo, ale jak vás jezuitská pa-
cholátka, na přední místa vlepili, tak se v něm všecko naopak děje.
Vy, abyste nám, co nám Pán Bůh dal a milostivá vrchnost potvrdila,
to měli vzítí, nejsme toho mocni a my do přemožení našeho k tomu
přijítí nedopustíme.“ Na to vznikla další hádka. Přítomní stavové dá-
vali křikem najevo svou podporu mluvčím. V rozjitzřené náladě byl

vynesen rozsudek nad Slavatou a Martinicem. Shromáždění to přijali s bouřlivým souhlasem. Jen hrstka zainteresovaných předáků věděla, kam naplánovaná akce spěje.

Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka

Zinscenovaný soudní proces dostal spád. Spiklenci pokládali tento okamžik za vhodný, aby spálili za sebou mosty. Nejprve vyvedli z místnosti umírněné katolíky Šternberka a Lobkovice, aby se jim nic nepříjemného nepříhodilo. Mnozí už pochopili, že oba provinilí místodržící jen tak lehce nevyvážnou. Řada stavovských osob vyzývala k zatčení Martinice a Slavaty, avšak zasněžení radikálové volali, „aby zrádci ven z okna vandrovali“. A pak se iniciátoři akce chopili nejprve Martinice, který se zuřivě bránil, a vlekli ho k otevřenému oknu. Než se kdo nadál, byl vyhozen do hradního příkopu. Za ním letěl Slavata, který hlavou narazil na římsu dolejšího okna. Pak byl smeten do šestnáctimetrové hloubky ještě písař Filip Fabricius za své

nemístné poznámky. Za nimi třesklo několik výstřelů. Strhl se velký pokřik a někdo z davu česky zvolal: „Teď jsme ty hromy vyhodili z oken...“

Pád z výšky byl jistě nebezpečný. Konspirátoři z paláce Smiřických měli v úmyslu zabít císařovy stoupence, ale ti mohli mluvit o velkém štěstí. Podle některých svědků bylo pod okny české kanceláře velké smetiště a hromady papírů, a proto dopadly oběti stavů měkce. Nejlépe z vyhozených dopadl Fabricus. Okamžitě utekl z příkopu a vydal se na Staré Město, odkud rychle zmizel do Vídně, kde podal podrobnou zprávu. U panovníkova dvora pak dostal jako odškodnění šlechtický titul „von Hohenfall“ („z vysokého pádu“). Martinic rovněž vyvázl bez těžšího zranění. Byl jen lehce postřelen a bez větších nesnází se dostal do Lobkovického paláce. Ještě téhož večera uprchl v přestrojení do Bavorska. Nejhůře na zem dopadl Slavata. I když nebyl zasažen střelami, měl lehký otřes mozku a byl v bezvědomí. Velmi rychle mu pomohli jeho sloužící, kteří ho dopravili do bezpečí domu paní Polyxeny z Lobkovic, jejíž zahrada sousedila s hradním příkopem. Záhy přišel osobně žádat Thurn majitelku paláce, aby stavům vydala oba místodržící. Ta se nedala zastrašit. Odbyla vůdce radikálů tím, že je přesvědčila o beznadějném zdravotním stavu Slavaty. Až po roce využil uzdravený katolický pán možnosti a emigroval se svou manželkou do Saska.

Bez ohledu na různé dojmy z onoho památného dne vytvořila katolická strana pro své věřící legendu o zázraku a o podivném zachránění místodržících. Sama Panna Maria jim pomohla, protože pod nimi rozprostřela svůj plášť, aby do příkopu měkce upadli. Na tuto katolickou propagandu reagoval za protestanty Karel starší ze Žerotína vtipnými slovy: „Protože pak pan Smečanský při pádu volal svatého Václava a pan Slavata „Ježíš, Maria“, připisuje se tento zázrak svatým; náš Pán Bůh při tom tehdy prstem nehnul.“ I tak měly zprávy o pražské defenestraci příchuť velké senzace a bleskurychle se šířily po evropském kontinentu.

Ohlas pražských událostí

Jak už víme, nebyla pražská defenestrace náhodnou událostí a reakcí českých protestantských stavů, ale logickým důsledkem předchozího složitého nábožensko-politického a ekonomicko-sociálního vývoje.

Byla signálem k otevřenému roztržce s habsburskou vládou a jejími absolutistickými a rekatolizačními tendencemi. Organizátoři spikleneckých akcí zvolili takový okamžik, kdy si mohli získat sympatie většiny nekatolické stavovské obce v Čechách. I svéráznou formu potrestání hlavních představitelů dvorské politiky vybrali bezesporu chytře. Celá politická demonstrace nabyla zdání legální exekuce se škůdci země, a tím zavazovala váhavější většinu k účasti na konfliktu. I když současník Pavel Skála ze Zhoře označil celou událost jako „počátek a dvěře všech našich béd a neřestí“, nezaslouží si iniciátoři povstání různé morální odsudky. Je ovšem pravdou, že udělali četné chyby. Třeba nevyužili okamžik překvapení po defenestraci, nebo nesprávně předpokládali větší ochotu vídeňského dvora ke smíru a nábožensko-politickým ústupkům.

Demonstrativní čin předáků české stavovské opozice vyvolal i v pražských městech obrovské vzrušení. Tamní prostí lidé se srocovali k ozbrojenému útoku na kláštery, kostely a domy příslušníků katolické strany. Všude to v ulicích vřelo vzpourou. I na židy se chystal pogrom. Avšak tehdy zasáhl Jindřich Matyáš Thurn se svou ozbrojenou jízdou a snažil se uklidnit rozvášněný dav tímto přívětivým projevem: „Páni přátelé! Nic, my nic proti straně podjednou nemáme, než ty, kteříž nám Majestát chtěli zkaziti, potrestati jsme dali, aby žádnému překážky v náboženství více nečinili. Pročež raději, kteří jste řemeslníci k svým řemeslům, a kteří nádeníci, k své práci zase se najíti dejte. My co jsme koli začali, z toho, dá Pán Bůh, také časem svým budeme tu, kdež náleží, odpovídati.“ Tak vůdčí osobnost českého povstání dala najevo nižším vrstvám, že o sociální vzpouru nestojí a že defenestrace je výlučně záležitostí stavovských politiků.

V dalších dnech byla ustanovena vláda třiceti direktorů, aby řídila další politický vývoj a střetnutí s habsbursko-španělskou stranou. Jejími členy se stali dosavadní defenzoři, po deseti osobách z každého stavu. Stavovský sjezd schválil několik závažných opatření, z nichž největší význam měl artikul na postavení vojska k obraně království. Velení stavovské armády bylo svěřeno do rukou Jindřicha Matyáše Thurna a Linhartu Colony z Felsu. Ani tyto činy nemohly překlenout rozpory, nejednotnost a bezradnost uvnitř stavovského tábora. Navíc přípravy českých stavů nepřesvědčily ostatní stavy zemí Koruny české

k měření sil s Habsburky. Jak se záhy ukázalo, vůdčí představitelé povstání zvláště podcenili situaci na Moravě.

Květnovým událostem v Praze s napětím přihlížela také řada evropských panovnických dvorů. Každý odpůrce habsburské dynastie se totiž stával přirozeným spojencem jejich nepřátel a naopak. Evropa byla rozdělená na dva nábožensko-politické tábory, ochotné podporovat své potenciální spojence i uvnitř habsburského soustátí. A tak defenestrace měla živý ohlas v Nizozemí, v Anglii a u protestantských říšských knížat a stavů. Jim byla adresována *Apologie*, kterou začalo 27. května direktorium rozesílat. Na všech stranách se hledala finanční a vojenská pomoc. Nikdo však netušil, že rázný politický čin českých stavů uvolní mohutnou lavinu válečných událostí, které budou trvat plných třicet let.

ZAHÁJENÍ ČESKÉ VÁLKY

Pražskou defenestrací vstoupili čeští protestantští stavové do otevřeného vojenského konfliktu s habsburským panovníkem a jeho spojení. Jestliže mluvíme nebo píšeme o „české válce“, automaticky bereme v úvahu období českého stavovského povstání 1618–1620. Ani tento zdánlivě uzavřený úsek nemusíme ukončit bělohorskou vojenskou šarvátkou, protože do lokálního konfliktu byl zainteresován heidelbergský dvůr, který ve válce musel pokračovat až do obsazení Rýnské Falce. Bílou horou neskončily vojenské akce protihabsburských opozičních sil v zemích Koruny české, ale s horečnou intenzitou se dále vedly v letech 1621–1624 na Moravě, v Kladsku a ve Slezsku. Navíc pojem „Bellum Bohemicum“ se v současných příručkách nahradil názvem české stavovské povstání, které označily habsburské vládní kruhy zase propagandistickým termínem „ohavná rebelie“. Němečtí historikové Winfried Eberhard a Ferdinand Seibt ve svých studiích a teoretických analýzách zdůraznili fakt, že období do nástupu Fridricha Falckého představuje jeden z případů „rané revoluce“, tzn. že povstání lze také označit jako „českou revoluci“. Zachytit plně všechny politické události a diplomatická jednání, o nichž už existuje celá řada knih a odborných studií, není naším cílem. Chceme spíše připomenout některé vojenské události a méně známé skutečnosti, které se odehrávaly i v ostatních částech zemí Koruny české, a to v kontextu evropského dění.

Prolog k válečným akcím

Vojenské operace byly zahájeny velmi brzy, a to především v jižních Čechách, kde také padly první výstřely. Po pražské defenestraci císařská strana neváhala a obsadila dvě důležité strategické pevnosti, České Budějovice a Český Krumlov. Thurn a jeho vojenští druhové si rychle uvědomili toto nebezpečí a na znepokojující informace okamžitě reagovali. Dne 16. června se vypravil na vznikající jihočeskou frontu narychlo sebraný malý vojenský sbor, jemuž velel právě Thurn. Jeho operace však byly jen částečně úspěšné. I když dorazil k Českým Budějovicím 25. června, jeho neúplné jednotky nebyly schopny město dobýt. Chybělo mu k obléhání tolik potřebné dělostřelectvo. Proto se

snažil drobnými akcemi obsadit okolní cesty a důležitá místa, která stála na trasách do Bavorska a Rakouska. Nakonec se mu podařilo ovládnout Český Krumlov, odkud byla vypuzena císařská posádka, která měla kontrolovat tzv. „Zlatou stezku“.

Karel Bonaventura hrabě Buquoy

Současně s Thurnovými operacemi císař Matyáš oficiálně vyhlásil vojenskou intervenci proti českým vzbouřeným stavům. Dne 27. června byl z panovníkovy kanceláře vydán rozkaz k vojenskému tažení. Po celé monarchii se rozezvüčely verbířské bubny a kurýři se rozjeli žádat

potenciální spojence o vojenskou pomoc. Ve Vídni padla Khleslova vláda a ke slovu se dostala militantní skupina kolem Ferdinanda Štýrského. Ta odmítala jakékoliv mírové snahy a pokládala výbuch povstání za jakési dobrodiní, protože nadešel čas, aby byl „český vřed“ vyoperován silou. Za španělské peníze byly naverbovány dva pluky. K nim se měly připojit domácí císařské jednotky a posily uherských husarů a hajduků. Celkem se po této mobilizaci odhadovala císařská armáda asi na 12 000 mužů. Za velký úspěch však lze považovat zisk

Jindřich Duval hrabě Dampierre

brabantského hraběte Karla Bonaventury Buquoye do habsburských vojenských služeb. Odchovanec španělské válečné školy byl vynikající vojevůdce a mistr taktiky. Jeho volba jako generalissima císařské armády byly nepochybně šťastná.

Druhou nejvýznamnější velitelskou osobností císařské armády byl Jindřich Duval hrabě Dampierre, který se počátkem srpna vydal na pochod, aby vyprostil budějovickou posádku z obležení. Jeho sbor byl dobře vyzbrojen a česko-rakouskou hranici překročil mezi Landštejnem a Novou Bystřicí, která patřila Vilému Slavatovi. Nehájené městečko císařský plukovník obsadil, ale hradní stavovská posádka na Landštejně odmítla kapitulovat a v dalších dnech se náporu ubránila. Dampierre se obléháním hradu dále nezdržoval a pokračoval v tažení k Jindřichovu Hradci. Záhy (14. srpna) se pokusil o noční přepad tamní posádky stavovských mušketýrů, ale obránci se měli na pozoru a po několika dnech i s Thurnovou pomocí císařské odrazili zpět k Nové Bystřici. Při jednom z výpadů byl Dampierre u jednoho lesíka s rybníkem obklíčen Felsovými oddíly, ale téměř zázrakem se zachránil. Přesto měly jeho diverzní akce úspěch v tom, že odpoutal hlavní část stavovské armády od budějovických hradeb a ulehčil situaci tamní prohabsburské posádce. Thurnovo vojsko se muselo přesunout k rybníkům u Třeboně, kde si vybuchovalo opevněný tábor. Odtud mohl stavovský velitel zasahovat ve směru na České Budějovice a zároveň měl větší šance zabránit druhému císařskému sboru v postupu na Prahu.

Druhá část císařské armády, již zatím místo Buquoye velel plukovník Jan Eusebius Khuen, zahájila k všeobecnému překvapení povstalců tažení od Znojma směrem na Jihlavu a poté k Polné. Podle oficiálního prohlášení vídeňského dvora se jednalo o hlavní trestnou výpravu proti českým rebelantům. Bohužel tento manévr, který vůdce českého povstání poněkud zaskočil, umožnila moravská stavovská reprezentace, která ústy Karla staršího ze Žerotína vyhlásila neutralitu a umožnila císařským svobodný průchod zemí. V prvním zářijovém týdnu vpadl druhý císařský sbor do Čech a přiblížil se k Čáslavi. Během těchto dnů se podařilo Dampierrovi připojit své oddíly k hlavnímu tělesu armády, kterému už od 2. září velel Buquoy. Vetřelcům se podařilo obsadit Pelhřimov a zmocnili se bez boje Německého (Havlíčkovy) Brodu. Tak se nedaleko Čáslavi shromáždila na dostřel jak stavovská, tak císařská armáda, přičemž nikdo z velitelů se neodvážil zahájit rozhodné střetnutí.

Poprvé v průběhu českého stavovského povstání se mohla zneprátelená vojska utkat v bitvě, ale císařský vrchní velitel se rozhodl 16. září

k ústupu, který dobře kryla jeho artilerie. Lstivými manévry směřoval k Pelhřimovu a nenechal se vyprovokovat stavovským velením k žádnému většímu střetnutí. Za to byl později kritizován vídeňským dvorem, kde se optimisticky předpokládalo rychlé ukončení konfliktu. Buquoy nepovažoval za účelné decimovat svěřenou armádu nedostatkem zásob a obával se dalších posil, které povstalcům mohl na bojiště přivést nedávno stavy najatý generál-poručík Jiří Fridrich Hohenlohe (často zvaný Hollach).

Vystoupení tohoto zkušeného válečníka na straně stavů bylo pro mnohé současníky opravdovým překvapením. Hohenlohe totiž bojoval v habsburských službách proti Turkům a za své zásluhy se stal roku 1603 členem dvorské válečné rady; dokonce byl císařským generálvachmistrem. Direktoři ho určili do funkce spoluvelitele českého vojska společně s Thurnem. Později se ukázalo, že to byla osudová chyba. Hohenlohe nebyl tak vynikající a nadaný generál, jak se stavovská vláda domnívala. Některými současníky byl dokonce přehnaně obviňován ze zrady, ale ta se mu nedala nikdy prokázat. S určitostí víme, že příslušník říšského hraběcího rodu byl především sebevědomý a svárlivý velitel, který příliš přeceňoval své vojevůdcovské schopnosti. Nelze však mu upřít zásluhu, že pro střetnutí u Čáslavi naverboval čerstvé síly a získal několik děl. A to byl nakonec argument i pro zkušeného protivníka, který raději vydal rozkaz k ústupu.

Buquoy se pod tlakem okolností nakonec opevnil v Pelhřimově, protože Tábor a Jindřichův Hradec byly pod kontrolou stavovského vojska. Obdobně si zřídil ležení Thurn u nedalekého Hořepníka, odkud šest týdnů čekal na svedení bitvy. Císařské vojsko hladem a nemocemi prořídlo. Chybělo střelivo a na přelomu září a října se zhoršilo počasí. Císařský vrchní velitel si musel připadat jako v pasti. Čas tentokrát pracoval pro povstalecké vedení. A navíc jako blesk z čistého nebe vtrhla na bojiště dost silná slezská vojenská pomoc, vedená knížetem Janem Jiřím Krnovským. Zdálo se, že habsburskou trestnou výpravu proti českým stavům potkala takřka katastrofa.

Slezský spojenec povstání

Dodnes zůstává v českém dějepisectví nezodpovězená otázka, jaká role připadala v českém stavovském povstání Slezsku. Jednalo se

o bohatou protestantskou zemi, ležící mezi Braniborskem, Saskem a Polskem, s níž obě zneprátené strany a koalice musely počítat, a to buď jako s vážným protivníkem, nebo výhodným partnerem. Na základě dřívějších dohod bylo povinností Slezska, aby v tomto okamžiku odlehčilo české stavovské armádě na vzniklém jihočeském bojišti, ale slezská politická reprezentace toužila po větší míře samostatnosti a chtěla si celou záležitost více promyslet. Největší úlohu zde sehrával Jan Jiří, markrabě braniborský a slezský kníže krnovský, jenž jako první z tamních politiků pozvedl hlas ve prospěch české reformace a protihabsburského odboje. Ostatní knížata však váhala a nechtěla do otevřené války s Habsburky vstoupit.

Vratislav, hlavní město Slezska

Když se u Čáslavi schylovalo k bitvě, rozhodl se krnovský kníže, který pocházel z významného říšského rodu Hohenzollernů a byl vrchním velitelem slezských branných sil, svévolně překročit s armádním sborem slezsko-kladské hranice a důstojně podpořit v boji českou stavovskou armádu. V této kritické chvíli však zasáhl jako vrchní slezský hejtman Jan Kristián Lehnický v neprospěch povstání a rozkazem z 15. září 1618 stáhl slezské jednotky z válečného jeviště, takže krnovský kníže až „plakal lítostí velikou i hněvem“. V Praze již počítali s pomocí slezského vojska naprosto jistě a rozhodnutí lehnického piastovského knížete dostatečně ochladilo mnohé horké hlavy v přehnaném optimismu. Svůj ústup z Kladska alespoň Jan Jiří Krnovský

využil k tomu, že si v rozhořčení kompenzoval dosavadní neúspěchy drancováním na statcích katolíků v nízkém knížectví. To také vyvolalo ve Vídni velkou nevoli a nenávisť proti knížeti, který si dovolil sáhnout na statky vratislavského biskupa Karla Habsburského. Výcvik mužstva přizpůsobil markrabí zkušenostem z bojů v Nizozemí, odkud je získali mnozí žoldnéři nastoupivší do slezského vojska. Přes všechny zmatky a nesnáze měl slezský velitel na paměti povinnost vůči českým protestantům. Intervence do Čech byla pro krnovského Hohenzollerna prestižní záležitostí a do výsledku říjnového vratislavského sněmu vkládal rozhodující naděje.

Nakonec ale prostřednictvím své hohenzollernské manželky Doroty Sybilly a v dorozumění s Janem Jiřím Krnovským přešel slezský zemský hejtman Jan Kristián Lehnicko-Břežský definitivně do protivládní koalice a převedl zbývající protestantské váhavce do pročeského tábora. Na sněmu ve Vratislavi byla počátkem října dokonána roztržka Slezanů s Habsburky a Jan Jiří Krnovský mohl konečně vstoupit na bojiště třicetileté války. Co více si mohl nedočkavý markrabí přát? Na říjnovém sněmu se knížata a stavové s konečnou platností připravili k dislokaci svých naverbovaných jednotek na obranu slezsko-polské hranice a k vyslání hlavního tělesa armády v počtu 2000 pěších a 1160 jízdních do Čech. Radikální strana získala ve Slezsku převahu a hájila zájmy českých stavů v mezinárodním měřítku, především u polského senátu a tamního královského dvora. Slezané se snažili zajistit neutralitu Polska a klid zbraní alespoň na severovýchodní hranici českého státu.

První příznivá informace o příchodu Jana Jiřího Krnovského do Čech vyvolala 19. října 1618 v českém štábu u Hořepníka všeobecné nadšení a zvýšila jeho bojovou aktivitu. Již koncem října vojáci Jana Jiřího Krnovského znovu soustředili své síly v Kladsku, odkud zahájili urychlený postup směrem na Jaroměř (30. října), Hradec Králové (1. listopadu), Pardubice (2. listopadu) a Kutnou Horu. Poté bezprostředně 9. listopadu 1618 už táhla slezská pomoc k Pelhřimovu. V dorozumění s Thurnem vytlačil Jan Jiří Krnovský při svém postupu Dampierrovy vojáky ze země tak, že se císařský velitel musel osobně dostavit do Vídně, aby se ospravedlnil z neúspěchů.

Mezitím 9. listopadu porazil hrabě Thurn obratnými manévry Buquoyovy hlavní síly u lomnických rybníků. Na pokyn císařského

vojevůdce se jeho zdecimovaní vojáci pohnuli k Českým Budějovicím, kam dorazili v noci z 9. na 10. listopadu. Pak se v českém povstaleckém táboře roznesla zpráva, že se 17. listopadu 1618 konečně spojil u Soběslavi slezský pomocný sbor krnovského knížete s hlavním tělesem české stavovské armády. Povstalečtí velitelé Thurn, Hohenlohe a Fels si oddechli úlevou, jelikož Jan Jiří Krnovský byl jistou zárukou i v celoevropském ohledu. Příchodem slezského velitele na horkou českou půdu stoupla prestiž povstalců u případných potenciálních spojenců nejen v zemích habsburské monarchie, ale také v zahraničí. Podíl krnovského Hohenzollerna na protiofenzivě stavovské armády prokázal, že české stavovské povstání již přestávalo být lokálním konfliktem.

Přestože Slezané spojili svůj pomocný sbor s českým vojskem, stále se procísařská strana ve Slezsku snažila tamní stavy od Čechů oddělit. Po vpádu českého vojska do Rakous byly oddíly Jana Jiřího Krnovského mezi prvními, jež nejvíce škodily habsburským spojencům. Proto napsal Matyáš II. 30. listopadu 1618 Janu Kristiánovi Lehnicko-Břežskému, že Slezané pomáhají vzbouřeným českým stavům ve všem, aby urazili císaře. Nařídil slezské vojsko s okamžitou platností odvolat zpátky do mateřské země a stavům rozkázal, aby mu jako věrní a poslušní poddaní poskytli pomoc proti nepokojným Čechům. Vrchní zemský hejtman odpověděl císaři 5. prosince, že Slezané nepodnikají nic víc, než vše k ochraně svých práv a svobod. Rovněž napsal lehnický Piastovec 9. prosince českým direktorům, aby přešetřili císařovu stížnost. A čeští stavové 17. prosince okamžitě vyložili slezským politickým kruhům příčiny, pro něž se jejich vojska vrhla se slezskou pomocí Jana Jiřího Krnovského do Rakous. Diverzní vpád byl uskutecněn preventivně, aby se předcházelo novým výpadům císařských jednotek.

Na vratislavském sjezdu 20. ledna–10. února 1619 měli přimět Slezany k odvolání válečné pomoci císařští vyslanci Gundakar z Lichtenštejna, Mikuláš z Burghauzu a Václav z Cetlic. Shromáždění odpovědělo císařským komisařům záporně a projevilo jen ochotu k interpozičnímu (mírovému) jednání. Naopak čeští direktori žádali vratislavský sjezd o nový vojenský kontingent a také o pomoc při získávání Moravanů a Rakušanů na svou stranu. Jednající schválili

pomoc Čechům a do Chebu na mírové setkání vyslali poselstvo s knížetem Jindřichem Václavem Minstrberským.

V zimních dnech roku 1618–1619 se fronta stabilizovala na česko-rakouském pomezí a v okolí Českých Budějovic, odkud Jan Jiří Krnovský spolu s Jiřím Fridrichem Hohenlohem žádali Slezany o další čerstvé posily. Vrchní slezský velitel si do Vratislavi stěžoval, že akutně potřebuje ještě 4 praporce pěších a 3 kompanie jízdních k blížícím se jarním operacím. Ale slezská politická reprezentace opět proklamovala obranný charakter zbrojení, jež prý není namířeno proti habsburské vládě. K naléhavým prosbám svého vojevůdce se postavila netečně a alibisticky. Jan Jiří Krnovský v tu chvíli zastával názor, že slezští sněmovníci nemají ani ponětí o situaci na bojišti před obleženými Budějovicemi. Zejména ho znervózňovalo pomyšlení na kompromisní politiku prosaského křídla vedeného konkurentem Jindřichem Václavem Minstrberským. Markrabí nerespektoval mírovou politiku luterského minstrberského knížete, který pocházel z rodu krále Jiřího z Poděbrad, a raději se plně realizoval na válečném kolbišti: „Pokusiv se 28. dne ledna o přední šance před Budějovicemi, netoliko rukou brannou opanoval je, ale i přes devadesáte vojáků císařských pomordoval v nich, sám neztratit nic více než 19 osob...“

Skutečnost ovšem byla taková, že v další fázi války bude pro obě strany nutné získat čas na oddech, aby mohly jednotky načerpat nové síly. Při poradách si stavovští velitelé a Jan Jiří Krnovský uvědomovali, že bude zapotřebí se pokusit rozhodnout válku co nejdříve, než se ve vlastním táboře dostaví všeobecná apatie a únava. Všichni povstalečtí direktori a politikové chtěli slyšet od Thurnova štábu, co si jejich velitelé vymysleli na rok 1619. Jak chtějí rozhodnout válku? Hohenzollern dobře věděl, že mezi stavovskými veliteli existuje vzájemná revnivost a že hrabě Thurn je pod všeobecným tlakem. Krnovský kníže podobně jako jeho český spoluvatel si přál další zostření války, která by se přenesla na habsburská dědičná území. Na tento případ měl Thurn připraven strategický plán, jak donutit Habsburky klesnout na kolena. Cílem ofenzivy byl totiž útok na Vídeň. Překážku v tomto plánu tvořila Morava a její mluvčí Karel starší ze Žerotína, známý ochránce jednoty bratrské a vlastník nádherných zámeckých sídel (např. Náměště nad Oslavou).

Dosavadní vývoj na Moravě považoval hrabě Thurn za velký neúspěch stavovské politiky. Neutralita Moravanů ochladila nadšení rakouských opozičních stavů a přiměla je k vyčkávacímu postoji. Tím by byly zmařeny veškeré naděje povstalců na společný úder všech zemí habsburské monarchie. Přistoupení Moravanů by zvýšilo autoritu českých stavů na evropském diplomatickém poli a Habsburkové by se dostali do krajně nepříznivého světla. Pozornost Thurna a jeho společníků se zase obracela k představiteli moravské stavovské politiky, protože přesvědčit Žerotína znamenalo získat Moravu.

KONEC VELKÉHO STAVOVSKÉHO POLITIKA

I když Karel starší ze Žerotína už nebyl moravským zemským hejmanem, požíval ve veřejném životě nevšední úcty, jejíž dosah nebyl omezen pouze na Moravu. Naděje povstalců se obracely především k němu, jelikož nikdo neměl tolik zkušeností a konexí u evropských panovnických dvorů, jako on. Dlouholetý vůdce moravských stavů nepochyboval, že běh věcí v Čechách byl do značné míry vyprovokován exponenty dvorské politiky, ale také nebyl nadšen rozhodnutími českých stavovských předáků. Považoval za neprozíravé vyhánět jezuity, jakož i řadu dalších opatření stavovského direktoria, která uzavírala cestu ke kompromisu. Báł se dlouhodobé a zničující války, kterou mohli rozpoutat extremisté obou táborů. Když mu čeští stavové poslali exemplář první *Apologie*, v níž zdůvodnili svůj postup, tak moravský intelektuál zevrubně zkoumal všechny příčiny. Žerotín považoval argumentaci vzbouřenců za značně chatrnou. Za hlavní důvod k tak dalekosáhlým činům považovali stavové náboženský útisk poddaných jejich vrchností. Tento fakt nemohl být – podle náměšťského pána – pro širokou evropskou veřejnost přesvědčivý, protože tuto praxi běžně prováděla v říšskoněmeckém prostředí všechna knížata.

Žerotín zaváhal ve svém úsudku. Před nikým neskrýval, že východním bodem jeho strategie bude kompromis a mír. Válka mohla dříve nebo později způsobit katastrofální rozpad stavovského společenského organismu, úplnou ztrátu systémové rovnováhy mezi panovnickou mocí a stavovstvím. Žerotín se rozhodl zatím povstalce v Čechách nepodporovat. Kdo ví, jestli to nabízí pro protestantské křídlo moravské šlechty nějakou šanci, či nikoliv? My dnes už víme, že v roce 1618 nastával soumrak jednoho z politických aktérů, který reagoval nepředvídatelnými politickými obraty na překvapivé výkyvy nábožensko-mocenského střetnutí uprostřed Evropy. Abychom pochopili Žerotínův záhadný postoj v době českého stavovského povstání a údajnou zradu Moravanů spáchanou na Češích, musíme se vrátit zpět do roku 1615 na zámek v Dřevohosticích, kde při konspirativním jednání moravský stavovský politik poodhalil roušku tohoto tajemství.

Stittenova mise a Žerotínova vojensko-politická vize

Již několik dní je na střední Moravě toho roku 1615 jarní chmurné počasí. Za jedné z březnových temných nocí přijíždí na nádvoří zámku, přestavěného v duchu severské renesance, důvěrný poradce krnovského hohenzollernského knížete. Zámecká čeleď ho podle pánova rozkazu ihned vpustila do privátního pokoje majitele. Emisar přijel na Moravu v největší tajnosti a jeho poselství ze Slezska je jasné: Představitelé německé protestantské Unie, Kristián starší z Anhaltu a jeho sekretář Jan Jiří Krnovský, ihned využili Žerotínovy demonstrativní abdikace na úřad zemského hejtmana k tomu, aby zjistili jeho náladu a další politické záměry. Karel starší ze Žerotína už netrpělivě svého sympatického hosta očekával, vždyť k tak delikátnímu jednání pověřili jeho dobrého známého z krnovského knížectví Hartvíka ze Stittenu. Moravský politik byl z tohoto setkání potěšen a o Stittenovi měl to nejlepší mínění. Autentické zápisy v žerotínských kopiářích nás o tom jasně přesvědčují.

Březnové jednání na zámku v Dřevohosticích probíhalo ve vší tichosti tři hodiny a důvěrník krnovského knížete potvrdil, že se setkal s člověkem, který objektivně vážil celou záležitost ze všech aspektů a přednesené námitky vtipně a obezřele vyvracel. V přátelské atmosféře Stitten seznámil dřevohostického pána s Anhaltovými plány na vytvoření velké protestantské aliance. Klíčovým problémem rozhovorů byla nepochybně otázka odstranění habsburské dynastie v Říši a v zemích Koruny české.

Politika německých knížat a stavů byla pro Žerotína otevřenou knihou, z níž se daly vyčíst jejich mocenské, vojenské, finanční a diplomatické aspirace a v neposlední řadě egoistické zájmy. Bratrský šlechtic byl svými zpravodajci dostatečně zasvěcen do jednání falckých a saských agentů, kteří se netajili záměrem vyvolat protihabsburskou vzpouru v zemích Koruny české. Označil protestantskou Unii za velmi rozličný konglomerát, v němž dílčí zájmy snadno mohou převládnout nad společnými závazky. Znechuceně poznamenal o protestantských knížatech z Říše, že jsou partikulární a neschopní, zatímco španělsko-katolická diplomacie si v zostřených mezinárodních poměrech počíná daleko odvázněji a pružněji. Žerotínův bystrý

odsudek německých knížat byl velmi blízký názorům nedávno zavražděného francouzského krále Jindřicha IV. Moravský šlechtic nevěřil v opravdovost přípravných akcí a kampaně kalvínsky orientovaného falckého dvora a jeho konspirátorů. O síle a diplomacii

*Karel starší ze Žerotína
(Zemský archiv Opava)*

Unie si nedělal iluze a sarkasticky hodnotil jejich válečné a finanční přípravy. Odhadl po svých zkušenostech z turecké fronty, kolik by Unie potřebovala na nejnужnější vojenské výdaje, protože bez peněz se vojsko bouří a snadno dochází ke zradě. Žerotín odmítal válku v pojetí Jana Jiřího Krnovského a Kristiána z Anhaltu a neimponovalo mu ani jejich kalvínské horlení pro právo na svržení panovníka-tyrana. Dokazoval, že postavení vzbouřenců v českých zemích souvisí s mnoha obtížemi a že by se celá protihabsburská stavovská opozice musela chovat důsledně jako desperáti. Na adresu Unie se v tomto ohledu vyjádřil velmi lapidárně. Žerotín prohlásil, že říšská knížata napodobují karetního hráče, který jiného zve ke hře a zároveň si chce od něho půjčit do hry peníze. Takovou hru nebude svým přátelům a souvěrcům v habsburské středoevropské monarchii přece doporučovat. Nehodlá podřídit politiku stavů monarchie interesům protestantské Unie, protože v případě válečné konfrontace by se nepřihlíželo ke skutečným zájmům českého státu. Prognosticky předpověděl, že by se stavové monarchie v této válce ocitli jako první a nakonec také sami bez spojenců. Politik Žerotínova formátu znal osobně říšská knížata, která pod různými egoistickými záminkami vždy couvnou před bezprostředním nebezpečím a tíhu velkého podniku přenesou na druhé.

Tato opatrnost a nedůvěra měly svá opodstatnění. Z vnitropolitického hlediska hazardní představy, jež s elánem a sebevědomím rozvíjela v monarchii například část české stavovské opozice, vyžadovaly kritiku a reálné zhodnocení. Stavovská opozice nebyla soudržná a jednotlivé země českého státu předváděly jen separátní politiku. A mezi příslušníky protestantského vyznání v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v obojí Lužici existovala několikaletá řevnivost a zášť. Mnohdy byli čeští protestantští stavové jen nástrojem v rukou několika zkušených diplomatů a agentů. Žerotín znal dokonale slabiny svých politických kolegů a rivalů a dovedl je také ve správnou chvíli využít. Dokazoval Stittenovi, že jedinou spolehlivou zárukou prosazení náboženských svobod a stavovských práv jednotlivých zemí monarchie je vlastní síla, která by se mohla uplatnit jen formou stavovské konfederace. Rovněž v duchu monarchomachistických státoprávních teorií neodmítal povstání proti panovníkovi, připouštěl je pouze v mezních situacích, kdy

již není možné jinak zachránit spravedlivou věc. Nevyloučil ani eventualitu všeobecné války s katolickými extremisty.

Příkladem Žerotínova vynikajícího rozhledu po evropském dění jsou ty partie zachovalého Stittenova referátu, které se týkají diplomatické činnosti jednotlivých velmocí a jejich přívrženců. Sedmihradského knížete Gabriela Bethlena (m. Bethlen Gábor) pokládal za naprosto nespolehlivého spojence, protože byl ochoten ve svízelných momentech vyjednávat s Vídní. Na dohodě s Habsburky také záleželo tureckému sultánovi, který byl zaměstnán vnitřními problémy a válkou s Persií. Žerotín naléhavě varoval Jana Jiřího Krnovského před Polskem, o čemž svědčila habsbursko-vasovská smlouva z roku 1613. Na základě tohoto spojenectví by polské vládní kruhy podle Žerotínovy vize podnikly intervenční tažení proti bratrovi krnovského knížete v Prusku, pokud by Hohenzollernové aktivně vystoupili ve prospěch protestantské koalice. Na jiném místě skepticky sledoval moravský politik činnost saského kurfiřta, jemuž se nedalo vůbec věřit, i když pořechle popichoval české luterány a jednal na oko přátelsky s českou stavovskou opozicí a s některými slezskými knížaty. Žerotín se domníval, že drážďanský kabinet uzavřel nějakou tajnou dohodu s arciknížetem Ferdinandem Štýrským. Rovněž znalecky připomínal francouzskou politickou doktrínu, podle níž by Francie zakročila ve prospěch nekatolíků v říši jenom tehdy, kdyby její moc ohrožovali španělští Habsburkové. Velmi skromnou pomoc očekával od anglického krále Jakuba I., který by mohl eventuálně přispět expedičním sborem o síle 20 000 mužů. O Nizozemí soudil, že je jednou z mála zemí, která je schopna efektivní pomoci. Žerotín dále varoval Anhaltska a jeho falcké spolupracovníky před podceňováním španělských vojenských příprav v severních částech Itálie. To byla jen základní Žerotínova orientace.

Záhadný cizinec zmizel stejně chvatně a nehlučně, jako přišel. Sotva kdo z obyvatel moravských Dřevohostic a nedalekého Přerova jej stačil zahlédnout. Tato epizoda nevzbudila žádnou pozornost, ale dala do pohybu důležité články zpravodajského řetězu protihabsburských sil.

Shrneme-li naše znalosti o Žerotínových politických představách, musíme uznale konstatovat, že válečné události rozpoutané

třicetileté války mu daly celkem za pravdu. Unie nepodpořila materiálně a vojensky svého vůdce Fridricha Falckého a omezila se jen na lacinou propagandu v letácích, jimiž zaplavila celou západní Evropu. Jak uvedl Žerotín krnovskému důvěrníkovi, „z války mečem se stane válka papírová“. Ostatní spojenci protestantských stavů naprosto zklamali. Anglický král nepodal ani pomocnou ruku svému zeti a nizozemští generální stavové byli v takové tísní a izolaci, že raději přijali španělskou nabídku na prodloužení příměří. To však ani pozorný Žerotín nemohl v roce 1615 při diskusi se Stittenem tušit. Saský kurfiřt, jak známo, se otevřeně připojil k habsbursko-katolické koalici a chystal vstup svého vojska do obojí Lužice a Slezska, které byly obětavě bráněny právě vojenským kontingentem Jana Jiřího Krnovského.

Případ Karla staršího ze Žerotína a Jana Jiřího Krnovského je ukázkou názorových rozdílů inspirovanými ideovými proudy v zemích Koruny české, které různou intenzitou zasáhly do vnitropolitického dění a současně ovlivnily postoje jednotlivých frakcí stavovské opozice především v poměru k možným zahraničním spojencům. Žerotín svou rozvahou a diplomatickým taktem předčil radikálního opozičního slezského knížete. Vzácným smyslem pro vyvážený kompromis mezi panovnickou a stavovskou mocí, mezi katolíky a nekatolíky, přispíval k udržení klidu v zemi. Bylo to hodně, nebo málo? Ať už se v Dřevohosticích vše odehrálo jakkoli, Žerotínova vize zanechala alespoň ve Stittenově paměti trvalou stopu. Právě on rozmlouval v době povstání Janu Jiřímu Krnovskému jeho vstup na válečné kolbiště a on také za tuto činnost tragicky jako „desperát“ se všemi důsledky zaplatil. Oba Žerotínovi slezští přátelé, každý jinak, přišli o majetek a život. Hodnověrná Stittenova písemná relace byla zrcadlem politických názorů moravského prominenta a inspirátoři protihabsburské činnosti se z ní mohli řádně poučit. Dodejme jen, že málokterý z jejich členů v předvečer českého stavovského povstání stál o varovné argumenty bratrského šlechtice. Žerotín si ne zvolil jednoduchou cestu. Své přátele z řad protestantské stavovské opozice v kritickém roce 1618 nepustil a nezradil, ale jejich riskantní plány mu neimponovaly už v roce 1615. A tento fakt měli předáci stavovského povstání vzít okamžitě na vědomí a Žerotínův postoj přinejmenším respektovat. Po Stittenově

mi se Žerotín vypravil vstříc dalšímu podivuhodnému osudu v době povstání a třicetileté války. Od té chvíle začíná údobí jeho neúspěchů a příhod se špatným koncem.

Žerotínova alternativa – interpozice

První zprávy o vypuknutí vzpoury způsobily ve Vídni značný rozruch. Sotva kdo očekával tak příkré vyhocení rozporů. Situace habsburské vlády nebyla v prvních fázích zápasu nijak příznivá. Vojenská slabost ochladila hlavy bojovné skupiny radikálů a císař se přiklonil k názoru střízlivějších rádců doporučujících diplomatictější postup. Matyáš vyzval okamžitě Karla staršího ze Žerotína, aby přijel do Vídně a zúčastnil se porad o vnitropolitické krizi v habsburské monarchii.

Moravský aristokrat se odebral 14. června 1618 z Třebíče do panovníkova sídla, kde radil, aby bylo užito smírných prostředků bez použití zbraní. Vídeňské kruhy sice Žerotínovy návrhy na oko akceptovaly, ale od počátku hleděly na jednání moravského protestantského opozičníka se značnou nedůvěrou. Nejvíce byl osočován vídeňským biskupem a hlavním panovníkovým rádcem Melchiorem Khleslem, který dokonce v kuloárech přesvědčoval císaře, aby Žerotína uvěznil, jelikož Morava bez něho bude jako bez hlavy.

Při svých jednáních u dvora si moravský politik příležitostně vypracoval koncept politické rovnováhy sil v Evropě. Byl rozhodnut o tuto rovnováhu usilovat, a to třeba i proti zájmům českých stavů. Šel za svou ideou mírového zprostředkování důsledně, i když patrně musel uvažovat o alternativách, o kterých důvěrně hovořil s Hartvíkem ze Stittenu. Žerotín zvážil situaci a nabízely se mu tři možnosti: 1. zachovat nadále oddanost Habsburkům; 2. převést Moravu na stranu vzbouřených českých stavů; 3. zaujmout roli neutrálního politika, která by mu dovolila stát se zprostředkovatelem míru mezi válčícími stranami. Reprezentant moravské stavovské obce zvolil cestu třetí – interpozici, tj. vyjednávání o mír.

S představami o nutnosti míru se vracel na Moravu, kde se 26. července 1618 konal v Olomouci sjezd moravských stavů. V markrabství sice byla silná radikální skupina protestantů, která s nadšením vítala povstání v Praze, avšak v rozhodujícím okamžiku tato opoziční frakce zklamala. Sjezd, pravděpodobně kontrolovaný katolickými zemskými

úředníky, se zdržel jakýchkoliv projevů aktivní pomoci. Moravané nabídli českým stavům pouze mírové narovnání, interpozici. Tato odpověď byla přičítána Žerotínovi, ale jeho stanovisko ve skutečnosti sdílela většina moravské šlechty. Pro české povstalé stavy to byla ledová sprcha a politická prohra měla být pro pražské direktory dostatečnou výstrahou, že jejich přípravy k všeobecnému odporu byly nedostatečné. Bezkonceptní a bohemocentrické myšlení se českým stavům zle vymstilo právě na moravské půdě. Bystrý pozorovatel, jakým bezesporu Žerotín byl, si začínal všimnout trhlin, jež se ve zdánlivě kompaktní stavovské vládě projevovaly. Pronesl o tom tato slova: „Nemohu tajiti, že za těch třicet let, co v zemi žiji, neviděl jsem takových zmatků a takové nedbanlivosti při tak důležitých jednáních, jako nyní jsou.“

Na brněnském srpnovém sněmu musel Žerotín pochopit, že na sebe vzal nejnevěděčnější úlohu, kterou nikdy nemohl splnit. Jeho

Císař Ferdinand II.

neutrální koncepce již zde utrpěla porážku, protože sněm vyšel vstříc Ferdinandovu přání a povolil císařskému vojsku svobodný průchod Moravou. Je těžko představitelné, že by si politik Žerotínova formátu neuvědomil chybu, kterou museli později čeští stavové draze zaplatit. Ale ani tato chyba mu nijak nezabránila pokračovat ve snaze sjednat mír na základě rovnováhy sil. Své úsilí založil na celé sérii zprostředkovatelských nuancí, jemných diplomatických tahů, jimiž se vzdaloval od svých českých přátel i domácích souvěrců.

Opět odjel Žerotín do Vídně v čele moravské delegace, která měla nalézt kompromisní řešení a připravit půdu pro hlavní mírová – interpoziční jednání mezinárodních mocností. Panovníkům dvůr však tyto návrhy vyslechl jen s předstíraným zájmem. Koncem července zde došlo k podstatné události, totiž k pádu hlavního Matyášova rádce Khlesla, který byl zatčen a internován. Řízení habsburské politiky se ujal militantní kabinet Ferdinanda Štýrského, který se netajil nenávisťným programem likvidace všech rebelů a odpůrců habsburského hegemonismu. Následník trůnu sotva kdy pomýšlel na rozpuštění svých vojenských sborů.

Uprostřed září 1618 se vypravila moravská delegace vedená Žerotínem do Prahy, kde měla přimět české stavy k urovnání sporu. Když moravská výprava vstoupila do Čech, Karel starší ze Žerotína strnul, protože shledal celý kraj pustý, vypálený a liduprázdný. Všude se na něho šklebily úděsné stopy války. Zde se jenom upevnil v přesvědčení, že jeho mírová politika je jedinou správnou alternativou. Právě u Čáslavi probíhalo střetnutí mezi Buquoyovým sborem a stavovskou armádou. Zatímco císařský velitel přijal Moravany se všemi příslušnými poctami, na české straně již byli přivítáni velmi nepřívětivě. Thurn, celým svým kyrysem přioděn, stál před svými rejtary ve „šlachtordnuňku“ seřazenými na okraji stavovského ležení a pozdravil delegáty ironickými slovy: „Vaše Milosti, páni přátelé, děkujeme vám dobře, že jste nám nepřítelů do země pustili. Může se vám to dobře zpomenouti.“

V Praze čekalo Žerotína ještě horší přivítání. Čeští stavové hodlali Žerotína veřejně diskreditovat, a tak způsobit jeho pád. Moravští vyslanci si vyslechli při projíždění pražskými ulicemi celou škálu nadávek a výsměchu, jimiž je provázelo městské obyvatelstvo. Ve sněmovní

síni na Pražském hradě sdělil Žerotín „mínění stavů Markrabství moravského“. Jeho projev byl promyšlený a obratný, ale u direktorů se setkal s nedůvěrou. Tehdy Žerotínova slova, „že by vpravdě ničeho obávati se nebylo než zkázy a zahynutí Českého království“, zazněla více než prorocky. Čeští stavové císařovy požadavky nepřijali a Žerotínovy návrhy ocenili opět posměchem a pohrdáním, protože údajně „se chtěli Moravané jako Pilátové očistiti“. Rokování se měnilo pouze v plané řeči a příkré výčitky stavovských direktorů, kteří začali svalovat zcela alibisticky vinu na Žerotína za to, že se Morava okamžitě nepřipojila k akci Čechů. Nikdo z protagonistů si ovšem neuvědomoval, že ten, kdo mínil zprostředkovat mír, nemohl být již plně angažován ani na jedné, ani na druhé straně. Různá jsou měřítká a mnohé možnosti hodnocení Karla staršího ze Žerotína, který „stavy evangelické království českého obmysly a praktikami svými podlé jiných zrádců vlasti své oklamávati a podvozovati napomáhal“.

Zklamaný Žerotín zatrpkle opustil Prahu a ve Vídni podal zevrubnou zprávu o neúspěchu své mise a o neochotě povstalců ke kompromisnímu řešení. Byl snad politický postup moravského stavovského předáka pouhou iluzí a důsledkem politické naivity? Jednalo se snad o konec Žerotínovy politické kariéry, jak by si jeho rivalové v Čechách a na Moravě ze srdce přáli? Málokterý z protagonistů bělohorské doby je tak výrazně a stereotypně vykreslen v úloze zrádce jako Žerotín. Rozhodně se jeho osudy – podobně jako Valdštejnovy – neztrácejí na smetišti dějin třicetileté války a stavovských nepokojů. A o údajných moravských zradách v českých dějinách toho bylo také hodně napsáno. Většinou se však jedná o zavádějící a jednostranné úsudky, slovy Františka Palackého o neobjektivní „vykopávání kvítku smrdutého ze hrobu minulosti“.

Při svých cestách do Vídně se moravský diplomat setkal s francouzským rezidentem a přítelem Mikulášem de Baugy, jenž jej důvěrně informoval o názorech francouzských politických kruhů. Žerotín věděl, že Francie vojensky nezasáhne ve prospěch Unie říšských protestantských knížat a stavů, nýbrž že všechno úsilí vynaloží rovněž pro mír, neboť spojení Čech a Falce pokládá král Ludvík XIII. za nežádoucí porušení mocenské rovnováhy. Při dalším setkání Baugyho s Žerotínem měl francouzský vyslanec dojem, že Žerotín „sází na svou poslední

kartu“ a očekává pohromu své smiřovací politiky. Nepochybně znal moravský politik názory a instrukce mnoha evropských aristokratů a diplomatů, takže shoda Žerotínova programu s francouzskou politickou linií není rozhodně dílem náhody. Mohli bychom zde spíše spatřovat důkaz, že vyzrálí a zkušení znalci politických zákrut a intrik dospěli k týmž závěrům. Žerotín v tomto okamžiku cítí, že se smyčka utahuje stále těsněji.

Definitivní rozchod s radikály

Koncem podzimu 1618 se vojenská situace značně změnila v neprospěch habsburské strany. Thurnovo listopadové vítězství v jižních Čechách poskytlo stavovskému štábu možnost rozvinout vojenské akce na území Rakous a českým politikům se naskytlá příležitost k získání nových spojenců. Soustředěná pozornost diplomatů byla opět věnována Moravě. V moravské stavovské obci se začali projevovat radikální stoupenci otevřeného odboje, kteří nesouhlasili s Žerotínovou politickou koncepcí neutrality a znepríjemňovali zemské vládě život. Rozhodným mluvčím této frakce, jež mínila převést Moravany do povstaleckého tábora, byl především bratranec náměšťského pána Ladislav Velen ze Žerotína.

Dosavadní vývoj na Moravě považoval hrabě Thurn za velký neúspěch povstalecké politiky. Neutralita Moravanů ochladila nadšení rakouských opozičních kruhů a přiměla je k vyčkávací taktice. Tím byly zmařeny naděje českých povstalců na společný úder všech protestantských sil habsburské středoevropské monarchie proti španělsko-katolickému bloku. Přistoupení Moravanů by zvýšilo mezinárodní autoritu českých stavů a císař by se dostal do tísně. Klíčové postavení měl v tuto chvíli Žerotín, protože přesvědčit moravského politika znamenalo získat na svou stranu Moravu.

Karel starší ze Žerotína v posledních listopadových dnech 1618 pobýval na svém třebíčském zboží. Uvažoval o účasti na chystaném prosincovém sněmu v Brně a horlivě korespondoval se svými politickými partnery. Fridrich z Tiefenbachu, bratr Žerotínova zetě a zkušený vojenský velitel, zvláště poukazoval bratrskému politikovi na to, jak těžce se nese v Rakousku jeho neutrální postoj. V dopise jej důrazně žádal, aby se nedal lapit jako pták, nýbrž aby se snažil na brněnském

rokování setřít tento nepříznivý dojem, jaký jeho postup u rakouských protestantů vzbudil.

Za Žerotínem se do Třebíče vydal rovněž jeho důvěrný přítel Jiří Erasmus Tschernembl, významný hornorakouský předák stavů. Pod tíhou situace zapomněl na staré nesváry i Ladislav Velen ze Žerotína, který přijel osobně 26. listopadu na třebíčský zámek z Jindřichova Hradce, odkud přinášel psaní od hraběte Thurna a krnovského knížete. Všichni nakonec Karla staršího ze Žerotína žádali o jedno, aby převedl moravské protestanty na brněnském sněmovním jednání do povstaleckého tábora, jak to učinili Slezané. Zkušený státník si pozorně vyslechl a přečetl všechny informace. Pozdržel hosty ve své rezidenci, jelikož si chtěl všechno důkladně promyslet. Jednání se protáhlo na několik dní a kromě Tschernemblovy relace bylo přikryto rouškou tajemství. Žerotín nastínil svým hostům stav evropských věcí a naznačil možné varianty svého postoje před nastávajícím konfliktem. Tento rozbor zpracoval třebíčský hostitel zajisté sám a stojí za to z něho uvést několik základních myšlenek, které naprosto korespondují s písemným rozbohem situace v roce 1615 pro Jana Jiřího Krnovského. V tomto dokumentu nacházíme nezbytnou dávku Žerotínovy diplomatické obratnosti a talent vyhmátnout podstatné.

Moravští stavové by se mohli – podle Žerotínova úsudku – na prosincovém sněmu rozejít s císařem a Ferdinandovou militantní stranou. Pravděpodobně by tímto činem dodali povstalcům kvalitně vyzbrojenou armádu o síle 5000 mužů, kterou stavové postavili do pole. Ale co by tím čeští povstalci získali, kdyby rozšířili válečný konflikt na další zemi? Žerotín poukazoval na interpozici říšských kurfiřtů. Bylo by moudré v předvečer interpozičních jednání rozpoutávat další ohnisko nepokojů? Nevzbudil by nový válečný požár na Moravě rozhořčení evropských státníků a politiků proti českým zemím? Na druhé straně by pomoc moravských sil nemohla přispět k definitivnímu vítězství, protože samotné povstání proti Habsburkům potřebuje především zahraniční spojence. A poskytla by německá říšská knížata, jejichž mírové snahy byly zamítnuty, českým povstalcům vůbec nějakou účinnou pomoc? Realista Žerotín si dobře prokalkuloval, že v neodhadnutelnosti vývoje všech faktorů bude nejtaktičtější zatím do války s panovníkem nevstupovat. Moravský bratrský šlechtic byl opatrný. Když

zkušený politik nemůže najít východisko ze spletné situace, zaujme vyčkávací taktiku a zajišťuje se prozíravě na všech stranách. Toto také Žerotín učinil.

Z Tschernemblových poznámek se dovídáme, že svým hostům dával Žerotín jisté naděje. Ubezpečoval je, že kdyby se snad císař Matyáš nechtěl s Čechy žádným způsobem smířit a vyrovnat, pak by on rozhodně stál na straně povstalců. Připouštěl, že se Ferdinand dostal na trůn „skrže praktiky“, a vyslovoval se i k otázce nového českého krále. Kdyby měl být Ferdinand zavržen, navrhoval za nejvhodnějšího kandidáta Kristiána staršího z Anhaltu, jelikož falcký kurfiřt se mu zdál příliš mladý i politicky nezkušený a slezský kníže Jan Jiří Krnovský zase nerozvážený. Mluvčí moravského tábora přesvědčil Tschernembla, že by bylo vyloženě netaktické vyvolávat další místa protihabsburského odporu v monarchii, když mír je takřka na dosah ruky. Žerotínovo politické stanovisko bylo jednoznačné. Pokusil se zajistit pro Moravu roli prostředníka, roli vyjednavče o mír. V Třebíči ztratil veškerou důvěru v další Žerotínovy akce jeho radikální bratranec Ladislav Velen, který se asi v tuto chvíli rozhodl sám vzít celou věc energicky do svých rukou. Jeho rozpoložení a zklamání se dá dokumentovat také tím, že na třebíčském zámku velmi málo jedl, ač si sám v hostinách vždy liboval.

Na Moravě mělo dojít k rozhodující konfrontaci při prosincovém sněmovním jednání. Do Brna se chystal jak Ferdinand, tak zástupce povstálých českých stavů Václav Budovec z Budova. Žerotín v plné sebedůvěře uklidňoval oba znepřátelené tábory tím, že se nemusí na Moravě ničeho obávat. Svému mírovému programu byl nadále věrný, i když kardinál Ditrichštejn a příznivci španělsko-katolické koalice moravskou neutralitu evidentně zneužívali. Ani protestantští radikálové nezůstali pozadu, protože chystali atentát na samotného Ferdinanda Štýrského. O přípravách Petra Sedlnického z Choltic a Ladislava Veleny z Žerotína referoval náměštškému pánovi jeho zeť Jiří z Náchoda. Karel starší ze Žerotína sice tyto zvěsti bral s rezervou, ale Ferdinanda prostřednictvím Ditrichštejna a Náchoda raději varoval. Zpráva o chystaném atentátu okamžitě ve Vídni zaúčinkovala, takže nikdo z panovnické rodiny se neodvážil v Brně potvrdit účast. Strach habsbursko-katolické strany dodal na prosincových jednáních

stoupencům povstání rázem odvalu, zatímco císařská strana nyní vkládala veškeré naděje pouze do momentálního vnitropolitického postupu Karla staršího ze Žerotína.

Postavení bratrského předáka nebylo rozhodně záviděníhodné, přestože se nikdo ze stavů nepokusil ještě Žerotína obviňovat ze zra-
dy. Některé soudobé zprávy nás informují o tom, že už během sně-
mu se Ladislav Velen ze Žerotína a jeho stoupenci pokusili o převrat,
a to již bez jakéhokoliv ohledu na Karla staršího ze Žerotína. Kardi-
nál František Ditrichštejn později nerad vzpomínal na napjatou at-
mosféru v Brně, kde se opozici podařilo tajně přivést do centra města
na 300 rejtářů a hrabě Thurn přitáhl s kornetou jízdy na tři míle od
moravské metropole z rakouského bojiště. V Brně nastala taková vřa-
va, že exponenti habsburského dvora očekávali analogické opakování
událostí jako v Praze. Oba císařští sekretáři Fabricius a Michna, kteří
na Matyášův pokyn při sněmu dleli, ani na okamžik neváhali a z Brna
utekli, aby ušli druhé defenestraci. Zdálo se, že moravští evangeličtí
radikálové mají dost odvahy k tomu, aby se aktivně zapojili po bok
českým povstalcům.

Samotný průběh moravského sněmu měl několik zvratů. Vzbou-
řenci svolali tajnou schůzi nekatolické šlechty do domu Viléma
z Roupova a předem z ní vyloučili Karla staršího ze Žerotína. Te-
prve po dvou dnech intenzivního jednání se podařilo přívržencům
Žerotínova programu prosadit vstup jejich mluvčího mezi delegáty.
Jakmile byl Žerotín k rokování přizván, dokázal svou výmluvností
ovládnout situaci na sněmu tak, že se radikální frakce zpacifikovala
a katolická strana zmobilizovala své síly k dalšímu zápolení na mo-
ravském stavovském kolbišti. Jak ve své *Apologii* naznačuje kardi-
nál Ditrichštejn, bylo jednání tak bouřlivé, že prudkému Ladislavu
Velenovi ze Žerotína šlo málem o život a samotný Karel starší jej
váhou své autority bránil prohlášením, že „v obraně svého příbuz-
ného jest hotov vylíti i vlastní krev“. Oba představitelé radikálních
protestantů byli obviněni z pokusu o převrat. Sedlnický i břeclavský
Žerotín se uchýlili k výmluvě, že oněch 300 jezdců byla jen šlech-
tická čeleď. Thurn zase vysvětloval svůj příchod na Moravu tím, že
mlha mu spletla cestu v jeho rakouském tažení a omylem k Brnu za-
bloudil. „Než zmýlené té nezpůsobila mlha, nýbrž ten, jenž Thurnovi

a Čechům radil, aby odtáhli, ježto vzbouření na Moravě ještě neuzrálo,“ jak dodal ve svém spise kardinál.

Sněm se rozešel a zvolil komisi k prozkoumání sporných věcí. Žerotín mohl právem na konci roku 1618 připomenout ve své bilanci panovníkovi své zásluhy na jeho záchraně. Oba Habsburkové mu poděkovali a zaslali náměštškému pánovi dar. Mohl být Žerotín v této fázi spokojený? Pravda, na Moravě byl stále většinou stavů respektován, ale během sněmu se projevil patrný účinek nastávajícího obratu v myšlení protihabsburské opozice. I když mnozí z evangelické šlechty jej považovali stále za svůj vzor, prozíravější politikové si museli uvědomovat, že neutralita země ochromovala samotné povstání v Čechách a pomáhala zejména nepříteli získat čas k mobilizaci vojenských sil. Každým dnem byla Žerotínova neutrální politika proklínána. Členové habsburské strany o něm šíří pomluvy a na Moravě počet jeho stoupenců povážlivě řídne, protože je až příliš loajální vůči státu a dynastii.

Osamělý politik

Mnozí z pražského direktoria na počátku roku 1619 vyvíjeli veškeré úsilí, aby změnilí běh událostí na Moravě. Vyzývali Karla staršího ze Žerotína k energičtějším postupu. V lednu 1619 mu psali, „aby toho dobrou příčinou byl, aby se těchto zemí spolčení stalo v lidu i v stížnostech“. Kdo znal Žerotína blíže, musel vědět, že šlo o osobnost, která pevně stála za svými politickými názory a nebyla ochotna měnit svou osobní filozofickou a politickou koncepci. Proto také zůstal ve vedení Moravy „osamělým politikem“, jak jej označili někteří historikové, a možná proto se do této pozice v průběhu událostí dostal.

Na stavovském sjezdu 29. ledna v Brně stanuli tváří v tvář proti sobě staří přátelé, Budovec a Žerotín. Právě Václav Budovec z Budova byl vyslán na Moravu pro znalost a pochopení řady Žerotínových názorů. V akademické diskusi o povaze vládce a jeho rádců se oba protagonisté shodli, že by bylo vše v nejlepším pořádku, kdyby si král vybíral rádce z jejich řad a dbal stavovských výsad. Přestože mluvčí povstalců argumentoval, že interpozice, v jejíž příznivý výsledek Žerotín věřil, ztroskotala pro neochotu říšských knížat, neměl naději zatvrzele přesvědčeného moravského šlechtice nikterak zlomit. Žerotín

měl dostatek informací o tom, že umírněná část české šlechty a měšťanstva se obávala válečných obětí a nevěřila v úspěch ozbrojeného střetu s Vídní. Na adresu českých radikálů pak zatrpkle poznamenal, že s ním nikdy nehráli poctivou hru. Marně mohl Budovec poukazovat na řádění císařské armády, která „království české skoro již přes půl léta bez přestání hubí a přehrozné tyranství nad nevinnou českou krví provozuje“. Naopak tento argument se více hodil Žerotínovi k obhajobě mírových myšlenek. V soukromé rozmluvě se Budovec netajil možnostmi změny dynastie, protože čeští radikálové nemíní v žádném případě přijmout Ferdinanda Štýrského za svého krále. Karel starší ze Žerotína byl jen utvrzen, že česká politika jedná zaslepeně a vrší jednu chybu na druhou na základě neznalosti evropské politické konstelace. Předpokládají Češi několikaletý vojenský konflikt? Znalému politikovi tedy nezbyvá nic jiného, než se od tak krátkozrakých českých akcí distancovat. Pro Budovce a jeho přátele se v tomto okamžiku stal moravský bratrský politik již nepřijatelnou osobností a zcela nevhodným partnerem pro povstalecké akce.

V únoru a březnu 1619 byl na Matyášovu prosbu Karel starší ze Žerotína ve Vídni. Zde měl dost příležitostí se přesvědčit o tom, že jeho politická hvězda v habsburském táboře rovněž zhasla. Žerotín si nezískal žádné sympatie Ferdinandova militantního okolí, které navíc nelibě neslo jeho předchozí opoziční činnost. Císař byl nemocen a dvorská španělsko-katolická strana připravovala Ferdinandův nástup na český trůn i za cenu jakéhokoliv násilí. Z celkové atmosféry u vídeňského dvora Žerotín vycítil, že o jeho dobře míněné rady a pokyny již nikdo nestojí. Moravská neutralita byla pro obě znesvářené strany naprosto nepřijatelná a cesta vojenskou silou se čekala každým dnem v celé habsburské středoevropské monarchii. České stavovské povstání již nebylo lokální válkou, která se dala uhasit, ale neudržitelným celoevropským nábožensko-mocenským konfliktem. Dne 20. března se stal Karel starší ze Žerotína očitým svědkem posledních Matyášových chvil na úmrtním loži. Jeho smrt zároveň odnesla do hrobu celou Žerotínovu neutrální mírovou strategii, projekt vytvoření třetí síly mezi stoupenci habsburského hegemonismu a jejich stavovskými odpůrci. Džin v podobě válečného násilí byl definitivně vypuštěn z lahve.

Na jaře se vyskytly první symptomy nejradikálnějších projevů moravské stavovské opozice. Mezi důstojníky naverbovaných moravských pluků vznikaly nepokoje a vášnivé třenice, které Žerotín s největším úsilím společně s Ditrichštejnem ještě zažehnal. Neklidní velitelé, Ladislav Velen ze Žerotína a Petr Sedlnický z Choltic, veřejně proklamovali, že si sami nic jiného nepřejí než mír a uklidnění situace v zemích Koruny české. V hlavách obou důstojníků se však asi rodil dalekosáhlý plán, jímž měla Žerotínova neutrální politika vzít za své.

V posledních okamžicích se některé významné postavy povstaleckého tábora ještě jednou pokusily jednat s moravským stavovským představitelem. Slezský kníže Jan Jiří Krnovský jej osobně pozval na schůzku do Jindřichova Hradce, kde měl tou dobou jako vrchní velitel slezských ozbrojených sil hlavní stan. Krnovský Hohenzollern se snažil 3. dubna všemožně přimět svého moravského politického partnera a přítele ke změně stanoviska. Místo toho však Žerotín přesvědčoval slezského kalvínského vojevůdce, aby se přidal na stranu Vídně, jelikož „mu Češi hodně naslibovali, víc, než mohou splnit“. Braniborský markrabě, budiž mu to ke cti, tuto nabídku nepřijal. Nutno poznamenat, že ani Žerotínovy návrhy nebyly zrovna korektní.

Po návratu z jindřichohradeckého markraběcího štábu navrhoval bratrský stavovský politik olomouckému biskupovi celou řadu opatření k obraně markrabství v případě české intervence. Ohrožení země a neutrality přímo vybidlo Žerotína k ještě větší aktivitě a rozhodnosti. V době, kdy mobilizoval všechny síly k obraně Moravy, vyzýval jej Budovec k tomu, „aby nezaujímal odmítavé stanovisko k té svatě unii, žádané všemi zbožnými a dobrými, a aby tak neběžel proti ostnům a neupadl do jiných osidel“. Připomínal svému druhovi jeho předchozí opoziční činnost a vlastní slova z roku 1608. Oba souvěrce jistě mrzel rozchod, ale podle Žerotína nenastala obdobná situace jako v době boje o *Majestát*. Pragmaticky myslící moravský stavovský mluvčí se jen tak lehce nedal zviklat a definitivně se rozešel i s některými členy z řad jednoty bratrské. Jak trefně poznamenal jeden z Žerotínových životopisců: „Byla to labutí píseň dlouhého a ryziho přátelství, které však bralo v tu chvíli za své.“ A vývoj situace na Moravě to jen potvrzoval, protože věci povstálých protestantů dostaly rychlý spád a mnohé ideály se vyvíjely zcela jinak. Žerotínovy nejhorší obavy se potvrdily.

Moravský převrat

O tažení českého stavovského vojenského sboru na Moravu se rozhodlo na pražském sněmu v březnových dnech roku 1619. Toto rozhodnutí nezůstalo utajeno jak Moravanům a Žerotínovi, tak vídeňskému kabinetu. Po dohodě s moravským radikálním křídlem protestantských stavů zahájil Jindřich Matyáš hrabě Thurn v druhé polovině dubna vojenskou invazi. České stavovské vojsko překročilo rychle a bez větších problémů nestřežené zemské hranice. Bez boje obsadilo královská města Jihlavu a Znojmo, která jim otevřela brány. Do Znojma zatím dorazila moravská šlechta sympatizující s povstáním. Odtud také Thurn adresoval pražským direktorům tato slova: „Co se hlavní věci (tkne), kteráž jest jemu od direktorů k vyřízení svěřena, že sám Pán Bůh tak podivně řídití ráčí, že na všecky protivníky jich jak si náhle co přival nějaký jakási bázeň a choulostivost padla, takže téměř nevědí, kam by se obrátiti a co činiti měli (a dodává), že všickni již chtějí rádi se s Čechy sjednotiti, jak sami jen žádají, a to tím víceji...“ V Thurnově štábu se připravoval horečně plán na převrat v zemi. Velitel české hotovosti neměl Moravu dobývat, protože svržení dosavadní vlády měl přenechat samotným moravským nekatolíkům.

Karel starší ze Žerotína se marně pokusil bránit povstaleckým náladám. A jeho situace byla den ze dne svízelnější. Posledním náznakem jeho aktivity bylo, že svolal prohabsbursky orientovanou šlechtu do Brna, kde se mělo hledat východisko z krizové situace. Bezradná zemská vláda s Ditrichštejnem v čele kapitulovala. Většina vojenských jednotek přešla na stranu vzbouřenců. Jen Albrecht z Valdštejna provedl riskantní útek se zemskou pokladnou a věrnými vojáky z Olomouce do Vídně. Obdobně reagoval i Žerotínův zeť Jiří z Náchoda, který velel druhému jízdnímu pluku. Oba plukovníci přeběhli na vlastní pěst k císařské armádě, což mezi moravskými evangelíky vzbudilo značné pobouření.

Představitelé povstaleckých kruhů se sešli 2. května ve „Slavkovském domě“ (tj. paláci rodu Kouniců, vlastníci Slavkov) v Brně, kde se vedly další úmluvy. Během jednání se v paláci otevřelo okno a Ladislav Velen ze Žerotína teatrálně vyzval přihlížející obyvatelstvo: „Chtěli-li

by s vyššími stavy nyní i napotom za jednoho člověka státi a držeti s nimi, čili ne?“ Když mu lidé odpověděli: „Chceme!“, považovali to moravští nekatoličtí předáci za signál k uskutečnění převratu. Poté se protestantská šlechta a shromáždění zástupci královských měst odebrali „na Uhelný trh neb rynek, a sestoupivše se do jednoho velikého kola pod širým nebem, zavázali se sobě vespolek se zdviženými prsty přísahou obzvláštní, že při sobě do posledního přemožení věrně a neproměnlivě státi a jedni druhých zastávati chtějí“.

Druhého dne zrána (3. května) dorazila jízda vrchního stavovského velitele Petra Sedlnického z Choltic a plukovníka Jana Stubenvola do Brna, aby zajistila získanou převahu povstalců. Od svítání, jak popisuje ve své *Apologii* kardinál Ditrichštejn, bylo slyšet troubení polnic, řinčení zbraní a dusot koní. Purkmistr byl donucen vydat klíče od města a musel propustit špilberskou posádku z povinnosti. Brněnské události se neobešly bez prudkých scén. Ozbrojení vzbouřenci se odebrali do biskupského paláce, kde Ditrichštejnovi hrozili defenestrací: „Čehož kardinál ulekl se přenáramně, že sotva v kůži své dýchal, vymlouvaje se stavům, jak nejlépe v tom strachu uměl a mohl, že on o té zradě jejich (Valdštejnově a Náchodově) nic neví a ničímž tím vinen není.“ Na důkaz své loajality prohlašoval, že miní se stavy „zajedno státi a upřímně držeti chce“. Nejvyšší moravský duchovní pastýř se všemu „s pláčem“ podrobil a rezignoval na své funkce.

Karel starší ze Žerotína si musel prožít jednu z nejtrapnějších kapitol svého života, protože od tohoto okamžiku byl neustále svými souvěrci obviňován ze zrady. Co ho očekávalo? Hanba a opovržení? Vězení? Jedno i druhé, o tom neměl pochyb. V hloubi duše nedoufal v žádnou milost rozvášněného davu a v něm rozeznával ty, kteří nebyli s to postavit blaho vlasti nad své zájmy nebo nad vlastní život. Pro tyto šlechtice, jejichž jedinou vášní byly rozmařilé hodokvasy a v neposlední řadě peníze, obětavost ve prospěch celku neznamenal vůbec nic. Skutečně čestných lidí bylo podle Žerotína v povstaleckých řadách velmi málo. Ani o svých blízkých příbuzných neměl dobré mínění. Svého nedávno zemřelého nevlastního bratra Jana Divíše měl za příliš povrchního muže se sklonem k vášnivým hrám a pijáctví. O nic lépe v jeho kritických očích neprošel břeclavský bratranec Ladislav Velen, který prý žil na svých panstvích jako „zvíře“.